

SOCIOLOGIA ȘI ȘTIINȚA NAȚIUNII ÎN DOCTRINA LUI DIMITRIE GUSTI

CONSTANTIN SCHIFIRNEȚ*

ABSTRACT

SOCIOLOGY AND SCIENCE OF NATION IN DIMITRIE GUSTI'S DOCTRINE

The paper examines Gusti's thesis on sociology, nation, nation's science and the significance of sociological monograph in support of the nation's science. I am trying to argue with the idea of interpenetration between sociology, science of social reality, and the science of the nation. In my opinion, in Gusti's doctrine, the approach to the relationship between sociology and the science of the nation remains fundamental.

I propose the analysis of this theme in the study of its evolution in the Gustian doctrine outlined in the works: *Introduction to the Course of the History of Greek Philosophy, Ethics and Sociology*, 1910; *The Problem of the Nation*, 1919; *The Science of the Nation*, 1937; *Considerations on a System of Sociology, Ethics and Politics*, 1940; *Science and Pedagogy of the Nation*, 1941. At the same time, I argue about the configuration of his sociological, ethical and political system in the inaugural lecture of 1910, inadequately studied by the Gustian exegesis.

The paper has three parts. In the first part, *Dimitrie Gusti's sociological system*, I discuss sociology as a science of social reality, social will, social units and society. In the second part, *The nation's science and the sociology of nation*, I present the concept of nation, state and nation, the science of the nation, the federation of European states, the exegesis of Gusti's ideas on the science of the nation. The third part, *The Sociological Monograph*, describes Gusti's conception of empirical research.

Keywords: science of social reality, science of nation, sociology of nation, social units, monography.

---

* The Faculty of Communication and Public Relations, S.N.S.P.A., Bucharest; e-mail: constantin.schifirnet@yahoo.com.

1. SOCIOLOGIE ȘI NAȚIUNE

Articolul de față este focalizat asupra tezelor lui Gusti despre sociologie, națiune, știința națiunii și semnificația monografiei sociologice în susținerea științei națiunii. Caut să argumentez ideea unei întrepătrunderi între sociologie, știință a realității sociale, și știința națiunii. În opinia mea, în doctrina lui Gusti fundamentală rămâne abordarea referitoare la relația dintre sociologie și știința națiunii.

Gusti și-a desfășurat o bună parte din activitatea didactică și științifică în perioada consolidării statului român modern întregit, ale cărui obiective erau radical diferite de acelea din perioada antebelică – prioritatea înfăptuirii unirii tuturor provinciilor românești și amânarea soluțiilor pentru problemele legate de dezvoltarea economică și socială¹. În noul context național, se impunea modernizarea societății românești, predominant rurală, iar Gusti a considerat chestiunea țărănească ca fundamentală pentru România întregită, supusă consecințelor răscoalei din 1907². La fel ca Titu Maiorescu și Spiru Haret – ctitori de instituții și de curente culturale în epoca de după Unirea din 1859, Gusti a creat, în perioada interbelică, un sistem sociologic și a întemeiat instituții necesare în reformarea și modernizarea societății românești.

Există astăzi un interes puternic pentru studiul operei lui Gusti și a colaboratorilor săi³, însă constat că, în mică măsură, este abordată concepția lui Gusti despre sociologie și națiune.

Îmi propun analiza acestei teme în studiul evoluției ei în doctrina gustiană, conturată în lucrările: *Introducere la Cursul de istoria filozofiei grecești, etică și sociologie*, 1910; *Problema națiunii*, 1919; *Știința națiunii*, 1937; *Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică*, 1940; *Știința și pedagogia națiunii*, 1941. Totodată, argumentez ideea despre configurarea sistemului său de sociologie, etică și politică în prelegerea inaugurală din 1910, insuficient studiată de exegeza gustiană⁴.

---

¹ Constantin Schifirneț, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, București, Editura Tritonic, 2016, p. 149.

² Stahl face legătura între efectele răscoalei din 1907 și cercetarea monografică inițiată de Gusti: „Problema care se pune în 1918 era ca aceste cercetări să înceapă a se face prealabil, pentru a preveni, nu pentru a încorona o reprimare”. Cf. H.H. Stahl, „Școala monografiei sociologice”, *Arhiva pentru știința și reforma Socială*, tomul XIV, 1936, p. 1137.

³ Zoltán Rostás, „The Bucharest School of Sociology”, *East Central Europe*, vol. 27, part 2, 2000, p. 1–17; Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice – Școala gustiană între carlism și legionarism*, București: Curtea Veche Publishing, 2012; Sanda Golopenția, „The Sociological School of Bucharest between its heyday and suppression”, *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXV, nr. 5–6, 2014, p. 379–404; idem, *Arhipelagul gustian. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București*, București, Editura Enciclopedică, 2016; Dumitru Sandu, „Policentrismul școlii sociologice de la București: Călea metodologică la Henri H. Stahl”, *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”*, seria Humanistica, tomul XII, 2014, p. 7–18.

⁴ Excepție face Antonio Momoc, *op. cit.*

2. SISTEMUL SOCIOLOGIC AL LUI DIMITRIE GUSTI

Este remarcabilă opțiunea lui Gusti, încă de la debutul său în viața universitară, de a formula direcții ale unui sistem de doctrină sociologică. Studiile universitare, raporturile cu profesori germani – creatori de doctrine științifice – l-au orientat și stimulat spre crearea propriei teorii. Gusti a abordat, încă din vremea studenției, teme despre sociologia văzută ca știință. El debutează publicistic, student fiind, cu articolul *E sociologia o știință?*⁵. Tânărul autor observă că sociologia are nevoie de metodă și de un sistem cu principii definitive, obiective ce urmează a fi realizate în secolul al XX-lea: „O dezvoltare fericită a acestor științe aparține viitorului și, dacă veacul acesta (al XIX-lea – *n.n.*) s-a numit *veacul științelor naturale*, cu toată probabilitatea, cel ce vine va fi *veacul științelor spiritului și filosofiei și, mai ales, al psihologiei și sociologiei*”⁶. O premoniție extraordinară la un tânăr de 21 de ani, fie el student la Universitatea din Leipzig, despre care viitorul conducător al Școlii sociologice românești afirmă: „la o universitate, unde nu se ținea niciun curs de sociologie, ba chiar această știință era considerată ca o pseudoștiință, și cine se ocupa cu ea era privit ca om nereserios”⁷. O asemenea previziune a venit din cultura sa științifică solidă⁸, concretizată într-un program clar de cercetare a realității sociale, fapt subliniat și în *Cuvântul înainte* la volumul *Sociologia Militans*: „Când am plecat în străinătate în preajma vârstei de 19 ani, îmi aveam planul de lucru destul de precis tras. Înțelesesem încă de atunci, cu o intuiție care s-a verificat exactă, că, dacă dezvoltarea științifică a ultimilor ani făcuse să crească puterea omului asupra naturii, așa încât cu drept cuvânt veacul al XIX-lea s-a numit epoca tehnocrației, știința nu făcuse însă progrese corespunzătoare în puterea ei asupra oamenilor și societății”⁹.

El stabilește patru mari etape în evoluția sa științifică: **1.** Anul 1904 – când a susținut teza de doctorat asupra egoismului și altruismului prin motivarea sociologică a voinței practice; **2.** Anul 1910 – când a publicat prima schiță a sistemului său de științe sociale; **3.** Anul 1925 – când a inaugurat, împreună cu Seminarul de Sociologie de la Universitatea din București, prima cercetare de monografie sociologică pe teren; **4.** Anul 1939 – când a prezentat Academiei de

⁵ D. Gusti, „E sociologia o știință?”, *Noua revistă română pentru politică, literatură, știință și artă*, 3, nr. 29, 1 martie 1901, p. 217.

⁶ *Ibidem*, p. 218.

⁷ Idem, „Știința și pedagogia națiunii”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1941, p. 604.

⁸ Gusti le cerea colaboratorilor săi să aibă cunoștințe temeinice: „Gusti pretindea să știm carte. Era obligatoriu să fii la curent cu teoria problemei, istoria doctrinelor intrând în bagajul sociologului de teren”. H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București: Editura Minerva, 1981, p. 30.

⁹ D. Gusti, *Sociologia militans*, vol. 1. *Introducere în sociologia politică*, București: Editura Institutului Social Român, 1934, p. V.

Științe Morale și Politice din Paris o analiză sintetică asupra activității sale științifice și culturale¹⁰. În plus, Gusti a susținut, în 1910, înființarea unui seminar de sociologie și etică, care să colaboreze cu instituțiile de cercetare științifică similare din străinătate¹¹. Gusti gândea planuri de dezvoltare a sociologiei românești numai în asociere cu doctrine și cadre instituționale din Occident.

2.1. SOCIOLOGIA, ȘTIINȚĂ A REALITĂȚII SOCIALE

Gusti a stăruit, dintru început, să afirme teza că sociologia este o știință. În prelegerea inaugurală din 1910, el formulează diferența dintre științele sociale și științele exacte: „Experiența științelor zise ale naturii are a face cu lucruri moarte, experiența științelor sociale are a face cu fapte vii, cu fapte de conștiință ale personalității omenești”¹². În următoarele studii, de pildă, *Realitate, știință și reformă socială. Câteva indicații asupra metodei* (1919), nu abordează problematica sociologiei. O va face, în 1932, în *Sociologia. Schiță a unui sistem de sociologie*¹³.

Gusti a conștientizat interesul pentru sociologie în lumea academică și cea politică¹⁴, iar acesta a fost stimulentele în a defini și stabili cadrul de studiu al sociologiei. Pentru el, sociologia este o știință necesară și de valabilitate universală, depășind astfel cantonarea în local. El a argumentat și a acționat pentru ca sociologia să fie acceptată ca știință pentru că, practic, toate științele sociale includ dimensiunea sociologică și, astfel, sociologia este recunoscută instituțional: „Sociologia este astăzi încorporată în patrimoniul intelectual al culturii mondiale. Ea și-a câștigat dreptul de cetățenie printre marile și glorioasele discipline ale științei, găsimu-și, în România, consacrarea în învățământul de toate gradele”¹⁵.

Este de remarcat că savantul se crede îndreptățit să reia într-o comunicare susținută la Academia Română, după trei decenii, teza formulată în 1910 despre virtuțile științifice ale sociologiei. În lucrarea *Monografia sociologică. Metoda de lucru*, Gusti expune argumente în susținerea ideii că sociologia conferă cercetărilor ei același grad de rigoare ca în științele exacte, pentru a înlătura reticențele privind caracterul științific al sociologiei: „Știința sociologiei are a lupta cu două prejudecăți: i se obiectează mai întâi că studiile ce le întreprinde nu au rigoarea și deci nici autoritatea cercetărilor din câmpul științelor așa-zis exacte. Apoi, studiile

¹⁰ Idem, „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria 3, 1940, p. 518.

¹¹ Idem, *Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie*, București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1910, p. 26. Se referea la Institutul de Sociologie „Solvay” din Bruxelles, Seminarul de științe de stat al lui Karl Bücher, Seminarul de Istorie universală al lui Karl Lamprecht, ambele de la Leipzig, și seminarul criminalistic al lui Franz von Liszt din Berlin.

¹² *Ibidem*, p. 13.

¹³ Idem, *Sociologia. „Schiță a unui sistem de sociologie”*, *Omagiu profesorului C. Rădulescu-Motru*, București: Societatea Română de Filosofie, 1932, p. 316.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 317.

sociologice mai au neajunsul unei aparențe de simplitate, așa că toată lumea se simte chemată și în stare să le facă. Este sociologia lui *tout le monde*¹⁶. El crede că nu oricine poate fi sociolog fără o pregătire și o conștiință științifică scrupuloasă: „Căci pentru cei ce sunt chemați a lucra în laboratorul vieții sociale se cer însușiri tot atât de mari și grele, ca și pentru cei ce lucrează în laboratoarele științelor naturii”¹⁷. În domeniul științelor sociale, cercetătorul se identifică cu realitatea socială cercetată, fiindcă el face parte din ea: „... realitatea socială, spre diferență de realitatea naturală, ține de conștiință și exprimă intenții, aspirații, valori, norme etc., care toate au o semnificație obiectivă, un înțeles propriu”¹⁸. Teza lui Gusti va fi confirmată de aserțiunea lui Pierre Bourdieu: cercetarea socială are ca obiect societatea alcătuită din oameni care vorbesc și pot exprima o reacție directă față de cercetare¹⁹. Mai mult, cercetătorul trebuie să participe, pe perioada cercetării, la toate manifestările de viață din comunitatea cercetată.

În continuare, discut despre cum abordează Gusti problematica sociologiei. În prelegerea inaugurală din 1910, Gusti trasează obiectul de studiu al științelor sociale și al sociologiei: „cunoașterea cauzală a voinței sociale ca fapt, fenomen”²⁰. Pornind de la poziția ei în ansamblul științelor, Gusti o definește, în 1932, astfel: „Sociologia este știința realității sociale”²¹. Este de observat că Gusti transferă conceptul de „realitate socială” din filosofie către sociologie: „Realitatea socială este baza pe care se construiesc cultura obiectivă și instituțiile unei societăți, de aceea cunoașterea ei științifică aduce după sine consecințe incalculabile pentru logica construirii sociologiei, ca știință autonomă”²². El susține ideea unei sociologii a realității actuale, spre diferență de sociologia societăților primitive sau a societăților istorice care nu ar avea nicio utilitate socială: „Dimpotrivă, aplicarea sociologiei la realitatea socială prezentă duce cu necesitate la rezultate care pot fi apoi aplicate și deci folosite chiar de către societatea studiată”²³. Continuă să

---

¹⁶ Idem, „Monografia sociologică. Metoda de lucru”, Comunicare făcută în Ședința din 22 martie 1940, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria a III-a, tomul XXII, 1939–1940, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Națională, 1941, p. 571.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 579.

¹⁹ În *Sociologie franceză contemporană*, antologie întocmită de Ion Aluș și Ion Drăgan, București: Editura Politică, 1971, p. 192.

²⁰ D. Gusti, „Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie”, p. 16.

²¹ Idem, „Sociologia. Schiță a unui sistem de sociologie”, p. 317.

²² *Ibidem*, p. 318. Semnificativ, Traian Herseni descrie, în 1941, sociologia în termeni ușor diferiți de definiția lui Gusti: „Sociologia este știința realității sociale, știința societății sau a fenomenelor sociale. Ea se deosebește atât de etică, știința idealului moral, și politică, știința conducerii și a reformei sociale, cât și de științele sociale particulare (economia politică, dreptul etc.), care studiază numai anumite aspecte ale societății (fenomenele economice, juridice etc.)”, Traian Herseni, „Sociologia”, în *Istoria filosofiei moderne*, vol. V, *Filosofia românească de la origini până astăzi*, de N. Bagdasar, Traian Herseni, S.S. Bărsănescu, București: Editura Societatea Română de Filosofie, 1941, p. 438.

²³ D. Gusti, „Știința națiunii”, *Sociologie românească*, februarie – martie, anul 2, nr. 2–3, 1937, p. 57.

evidențieze, în 1940, impactul puternic al sociologiei cu societatea: „Teoriile sociale au însă totdeauna o imensă influență asupra mersului vieții sociale. Desființarea sclaviei și a feudalismului, egalitatea înaintea impozitelor, toleranța religioasă, teoria contractului social și a suveranității poporului, iată numai câteva exemple”²⁴.

Sociologia este o știință explicativă care studiază geneza fenomenelor sociale, cauzele și contextele de ființare a societăților. Știință a realității sociale prezente, sociologia integrează, în obiectul ei de studiu, activitățile economice, spirituale, juridice și politice. Realitatea socială este structurată în două niveluri: lumea supraindividuală – alcătuită din valori economice, valori spirituale, valori politice și valori juridice, și lumea interindividuală de grupări sociale.

Din această succintă descriere se poate reține ideea că Gusti nu oferă, de fapt, o definiție, ci mai mult o analiză descriptivă a sociologiei. De altfel, trebuie spus că el desprinde trăsăturile sociologiei ca știință din examinarea raporturilor acesteia cu științele sociale particulare. Aserțiunea despre sociologie – știință despre realitatea socială totală prezentă – nu clarifică totuși specificul acestei discipline. Trebuie evidențiat faptul că nici astăzi, în secolul al XXI-lea, după două sute de ani de gândire sociologică, nu există o definiție incontestabilă a sociologiei, așa cum deja s-a remarcat²⁵. Nici cel mai citat sociolog contemporan, Anthony Giddens, nu oferă decât o descriere foarte generală a sociologiei: „Sociology can be identified as the systematic study of human societies, giving special emphasis to modern, industrialized systems (Sociologia poate fi identificată ca studiu sistematic al societăților umane, care pune un accent deosebit pe sistemele moderne, industrializate)”²⁶.

Pentru Gusti, cercetarea socială nu se limitează la studiul sociologic, ci este asociată ineluctabil cu etica și politica: „Politica și etica nu se ocupă, ca științele sociale particulare și sociologice, de lumea socială așa cum este ea în mod necesar; politica și etica se ocupă de lumea socială așa cum ea în mod necesar trebuie să fie”²⁷. Așadar, în viziunea lui Gusti, realitatea socială este de o mare complexitate și, de aceea, studiul ei se face obligatoriu prin cele trei științe sociale legate între ele într-o serie riguros logică: „Sociologia este o consecință logică a științelor sociale, Politica și Etica sunt o consecință logică a sociologiei și a științelor sociale”²⁸. În consecință, sociologia este știința a societății totale, etica este știința

²⁴ Idem, „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, p. 539.

²⁵ Gerard Delanty, Sociology, în: G. Ritzer (ed.), *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, New York: Wiley, 2007, p. 4606. („As is the case with many disciplines, it is contested and there is no generally accepted definition of what constitutes sociology. But we should not draw the conclusion that the contested and diverse nature of sociology amounts to the absence of any sense of self understanding and that the discipline has lapsed into irreversible fragmentation”). (Ca și în cazul multor discipline, aceasta este contestată și nu există o definiție general acceptată a ceea ce constituie sociologia. Dar nu trebuie să tragem concluzia că natura controversată și diversă a sociologiei înseamnă absența oricărui sens de autoînțelegere și că disciplina a dispărut într-o fragmentare ireversibilă).

²⁶ Anthony Giddens, *Sociology*, 5th ed., Cambridge: Polity Press, 2006, p. 28.

²⁷ D. Gusti, „Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie”, p. 18–19.

²⁸ *Ibidem*, p. 24.

idealului etic, iar politica este studiul mijloacelor de constituire a valorilor și normelor sociale și etice²⁹.

2.2. VOINȚA SOCIALĂ

Conceptul central al sistemului gustian este voința, principiu afirmat, încă din 1904, în teza de doctorat *Egoismus und Altruismus*, prin motivarea sociologică a voinței practice și, apoi, reluat în studiile ulterioare. Gusti concepe, în 1910, voința ca fiind realitatea socială însăși: „Esența realității sociale este, aceasta trebuie spus de la început: voința socială”³⁰, fiindcă ea este prezentă în toate manifestările sociale, pentru ca, în 1940, să reia aproape aceeași formulare: „Principiul creator de societate, factorul realizator al unității sociale este acțiunea, înțeleasă ca desfășurare a voinței sociale. De aceea, socotim voința socială ca esență a realității sociale”³¹. Prin urmare, sistemul lui Gusti a fost caracterizat ca unul voluntarist³². Voința socială nu este o construcție arbitrară a spiritului. Ea poate oricând fi descoperită în legea paralelismului sociologic.

Este de reținut că voința este obiect de studiu al celor trei discipline ale sistemului gustian – sociologia, etica, politica –, dar fiecare știință o înfățișează în mod specific: „Științele sociale și sociologia se ocupă cu cunoașterea cauzală a voinței sociale ca fapt, fenomen. Politica și etica se ocupă cu valorizarea voinței sociale ca activitate, proces de manifestare, în vederea aprecierii scopurilor ei”³³. Voința se realizează în patru manifestări: economice, spirituale, juridice și politico-administrative. Manifestările economice și spirituale sunt categorii constitutive ale vieții sociale, iar manifestările juridice și politic-administrative sunt categorii regulative: „Ele formează la un loc valorile obiective actualizate ale voinței sociale”³⁴. Să spunem că, în 1910, Gusti considera ca necesare educația și formarea voinței în sensul etic, iar acestea ar forma „obiectul unei discipline noi, a pedagogiei voinței sociale”³⁵. Peste trei decenii, Gusti afirma: „Toate acțiunile omenești trebuie să ducă la formarea de personalități creatoare. Întemeiem astfel o pedagogie națională a creației formării personalității sociale ale cărei principii le desprindem din etică și politică”³⁶.

²⁹ Traian Herseni examinează doctrina lui Gusti ca un sistem integral al științelor sociale: „... profesorul D. Gusti nu este autorul unor sisteme dispartate de sociologie, etică și politică, ci al unui singur sistem despre întreaga realitate socială, sistem unitar, în care cele trei științe corespund unor perspective necesare pentru lămurirea completă a obiectului lor comun”. Traian Herseni, „D. Gusti – un sistem de sociologie, etică și politică”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XI, nr. 3–4, 1933, p. 210.

³⁰ D. Gusti, „Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie”, p. 14.

³¹ Idem, „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, p. 526.

³² Traian Herseni, „Voința socială”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 4, aprilie 1937, p. 145.

³³ D. Gusti, „Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie”, p. 16.

³⁴ Idem, „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, p. 524.

³⁵ Idem, „Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie”, p. 24.

³⁶ Idem, „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, p. 537.

2.3. UNITĂȚILE SOCIALE

O altă contribuție a lui Gusti o reprezintă analiza unităților sociale, idee susținută încă din 1910: „Științele sociale particulare au a studia și cunoaște cauzal părțile abstracte ale totului social și concret, pluralitatea socială. Sociologia are a studia acest tot însuși, unitatea socială”³⁷. Reia teza în 1940, afirmând: „Când spunem știința realității sociale înțelegem, deci, știința unităților sociale în formele numeroase și variate în care se găsesc ele răspândite pe pământ”³⁸. Gusti clasifică unitățile sociale în trei categorii, după gradul de consistență, obiectivare și durată: **1.** Comunități sociale – unități sociale care au păstrat și în formele complexe de viață ceva din autonomia unității sociale elementare ; O astfel de comunitate este familia; **2.** Instituții sociale – unități sociale create prin cristalizarea și obiectivarea deprinderilor sociale, în așa fel încât să se poată desprinde de indivizii anumiți, ele putând să-i înlocuiască pe unii cu alții; Instituțiile sunt alcătuite din funcționari, iar instituția cea mai mare este statul, cu organele lui administrative; **3.** Grupări sociale – unități sociale libere, create prin voința părților, care înăuntru asigură membrilor destulă inițiativă personală. Astfel sunt cluburile, asociațiile sportive, literare etc.³⁹ Unitățile sociale se formează și evoluează după anumite legi, acestea fiind în număr de cinci: **1.** Legea cauzalității sociologice; **2.** Legea paralelismului sociologic; **3.** Legea idealului etic; **4.** Legea dreptății politice; **5.** Legea circuitului între realuri sociale⁴⁰. Un factor esențial în existența unităților sociale este voința socială: „Unitățile sociale ar rămânea simple deziderate și simple proiecte, dacă voința nu le-ar traduce în fapt prin acțiune”⁴¹. Ele fac parte din raportul de cauzalitate exprimat prin formula: V (voința) + C (cadre) = M (manifestările)⁴². Voința socială rezultă din legea paralelismului sociologic prin care se exprimă raportarea manifestărilor economice, spirituale, politice și juridice la ansamblul celor patru cadre. Există trei paralelisme sociale: înăuntru manifestărilor, înăuntru cadrelor și între cadre și voință, creând astfel un sistem de coordonate ale unităților sociale. Legea paralelismului sociologic „este o adevărată lege de echilibru social”⁴³. Cu susținerea ideii despre legea echilibrului social al unităților sociale și, prin urmare, al societății, teoria lui Gusti se poate înscrie în paradigma funcționalistă.

³⁷ Idem, „Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie”, p. 17.

³⁸ Idem, „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, p. 521. Contribuția lui Gusti la studiul unităților sociale a fost un argument pentru includerea unităților sociale ca temă centrală a Congresului Internațional de Sociologie, ce trebuia să aibă loc la București în 1939. Cf. idem, „Știința și pedagogia națiunii”, p. 602.

³⁹ Idem, „Sociologia unităților sociale”, *Sociologie românească*, anul I, iunie, nr. 6, 1936, p. 5.

⁴⁰ Idem, „Legile unităților sociale”, *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria 3, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1943, p. 933.

⁴¹ Idem, „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, p. 522.

⁴² *Ibidem*, p. 527.

⁴³ Idem, „Paralelismul sociologic”, *Sociologie românească*, 2, nr. 9–10, septembrie – octombrie 1937, p. 380.

2.4. SOCIETATEA

În continuare, ne vom ocupa de definiția lui Gusti dată societății. În lucrările sale, începând cu prelegerea din 1910, Gusti dă prioritate realității sociale, iar despre societate discută arareori. Alături de voință, realitatea socială este relevantă în cercetarea socială pe care o descrie și o definește, dar procedează în mod diferit cu privire la societate: „Realitatea socială formează, astfel înțeleasă, o totalitate de viață unitară, adică o unitate socială, având ca motivare voința socială condiționată potențial: cosmic, biologic, psihic și istoric și actualizată în mod paralel prin manifestările ei: economice, spirituale, politice și juridice”⁴⁴. În comunicarea din 1940, Gusti preia aproape *ad litteram* definiția de mai sus, doar că societatea este identificată în realitatea socială: „societatea ori realitatea socială este o totalitate autonomă de viață socială...”⁴⁵. Pentru comparație, iată și o definiție contemporană a societății: „Societatea este modul organizat de existență a vieții sociale de către un grup relativ independent care se autoperpetuează și ocupă același teritoriu și participă la o cultură comună. O societate există numai ca o pluralitate de interacțiuni de indivizi care realizează lucruri pe care nu le-ar putea înfăptui altfel. Societatea este un mecanism adaptativ, un vehicul social pentru reglarea și transformarea mediului, pentru soluționarea problemelor perene ale vieții”⁴⁶. Diferența dintre cele două definiții stă în marcarea principiului fundamental pe care se întemeiază societatea: în doctrina lui Gusti, voința, în definiția lui James W. Vander Zanden, organizarea și interacțiunea indivizilor. Indiscutabil, alte definiții pun relief alte dimensiuni ale societății⁴⁷.

O dimensiune a sistemului gustian, insuficient studiată, rămâne accentul pe implicarea ființei umane în societate: „Conștiința de sine îl structurează pe om ca pe o realitate aparte, opusă lumii din afară și față de care el poate lua o atitudine după nevoi lăuntrice”⁴⁸. Omul este social datorită voinței sale de a aparține unei

⁴⁴ Idem, „Sociologia. Schiță a unui sistem de sociologie”, p. 320. Traian Herseni discută concepția lui Gusti despre realitatea socială și nu menționează nimic despre societate. Vezi Traian Herseni, „Dimitrie Gusti – un sistem de sociologie, etică și politică”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XI, nr. 1–4, 1933, p. 210. La fel și A. Manoil și Anton Golopenția descriu teoria lui Gusti: „Grație unei teorii a realității sociale care reprezenta achiziția esențială a anilor săi de studiu, D. Gusti voia să obțină o imagine mai clară a problemelor sociale ale țării și să perfecționeze apoi teoria degajând concluzii abstracte din cercetările făcute pe teren”. Cf. A. Manoil și Anton Golopenția, „Sociologia românească”, în Anton Golopenția, *Opere complete*, ediție alcătuită și adnotată de prof. dr. Sanda Golopenția, vol. 1, *Sociologie*, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 256.

⁴⁵ D. Gusti, „Monografia sociologică. Planul de lucru”, Comunicare făcută în ședința din 15 martie 1940, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria III, tomul XXII, 1939–1940, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1941, p. 541.

⁴⁶ James W. Vander Zanden, *The Social Experience. An Introduction to Sociology*, New York, Random House, 1988, p. 101.

⁴⁷ În alte lucrări nu se definește societatea, ci se prezintă diversitatea curentelor sociologice de explicare a conceptului de societate. Vezi Larry Ray, „Society”, în G. Ritzer (ed.), *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, New York: Wiley, 2007, p. 4589–4591.

⁴⁸ D. Gusti, „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, p. 528.

unități sociale: „De aceea, omul nu este social datorită vreunui instinct și nici datorită unei trăiri îndelungate în grup, ci este social prin însăși structura intimă a voinței, înainte de orice experiență”⁴⁹. Prin urmare, omul creează realitatea socială și Gusti constată că sociologia nu include problematica umană în tematica ei: „Fără îndoială că una dintre marile lacune ale sociologiei este desconsiderarea omului în studiul societății”⁵⁰. În mod corect s-a afirmat: „Cheia de boltă a sistemului (lui Gusti – *n. n.*) o constituie ideea de om”⁵¹.

Ajuns aici cu analiza ideilor lui Gusti despre sociologie, realitate socială, unități sociale, voință, societate, se cuvine a reține propria evaluare a doctrinei sale: „Pe scurt, sistemul nostru de sociologie afirmă: **1.** Societatea se compune din unități sociale, adică din grupări de oameni legați între ei printr-o organizare activă și o interdependență sufletească. **2.** Esența societății este voința socială. **3.** Voința socială depune ca manifestări de viață: o activitate economică și una spirituală, reglementate de o activitate juridică și de o activitate politică. **4.** Voința socială este condiționată, în manifestările ei, cosmic, biologic, psihic și istoric. **5.** Schimbările suferite de societate în decursul timpului, prin activitățile ei și sub înrâurirea factorilor condiționanți, le numim procese sociale. **6.** Începuturile de dezvoltare pe care le putem surprinde în realitatea prezentă și deci le putem prevedea cu o oarecare precizie se numesc tendințe sociale”⁵².

După această prezentare rezumativă a sistemului lui Gusti se poate afirma că autorul nu a elaborat un tratat de sociologie în care să-și prezinte sistemul. Iată, volumul *Sociologia militans* (1934) are subtitlul *Introducere în sociologia politică*, deci nu constituie un tratat de sociologie generală, ci o introducere într-o ramură a sociologiei⁵³. S-ar putea vorbi despre o anumită ezitare a lui Gusti cu privire la afirmarea directă a sociologiei generale. El aspiră mai degrabă spre o sociologie militantă, acțională decât la o sociologie teoretică, deși a ținut un curs de sociologie generală⁵⁴, dar pe care nu l-a tipărit el, ci foști cursanți. Cu toate acestea, așa cum s-a spus, din studiile sale se degajă clar caracterul de sistem al doctrinei gustiene⁵⁵.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 529.

⁵⁰ Idem, „Legile unităților sociale”, p. 940.

⁵¹ Traian Herseni, „Dimitrie Gusti – un sistem de sociologie, etică și politică”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XI, nr. 1–4, 1933, p. 210.

⁵² D. Gusti, „Știința națiunii”, *Sociologie românească*, februarie – martie, anul 2, nr. 2–3, 1937, p. 56.

⁵³ Idem, *Sociologia militans*, vol. 1. *Introducere în sociologia politică*, București: Editura Institutului Social Român, 1934. Volumul lui Gusti în limba franceză are ca subtitlu *Introduction*; idem, *La science de la réalité sociale: introduction à un système de sociologie d'éthique et de politique*, Paris: Alcan Presses Universitaires de France, 1941.

⁵⁴ Idem, *Curs de sociologie generală* [pentru uzul studenților, multigrafat], București: Universitatea din București, Facultatea de Filosofie și Litere, 1931.

⁵⁵ Zoltan Rostás, „Dimitrie Gusti – profesorul fondator de școală sociologică”, în Dinu Țenovici, Elena Bulgaru, Amelia Costoiu, *Dimitrie Gusti: cronologia vieții și operei*, București: Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București, 2014, p. 17.

În încheierea acestui subcapitol de analiză a sistemului lui Gusti, merită să amintim caracterizarea incitantă ce aparține unuia dintre remarcabilii săi colaboratori – H.H. Stahl: „Dar meritul cu totul excepțional al profesorului Gusti a fost credința că școala românească de sociologie ar avea menirea de a constitui, pentru prima oară în istoria doctrinelor sociale, o «sociologie științifică» a realităților sociale, în general, în special a celei românești, bază pentru o viitoare sinteză a «sociologiei națiunii» în totalitatea sa [...] Greșită sau negreșită, această credință a profesorului a insuflat, în mintea și în sufletul nostru, mândria de a fi părtași la o temerară încercare de a ne avânta spre o sociologie care să stea în fruntea celei mondiale, cu hotărârea ca «sociologia românească» să ajungă acea dintâi sociologie științifică din lume»⁵⁶. Așadar, acesta este mesajul principal al operei gustiene: afirmarea și susținerea sociologiei românești.

3. ȘTIINȚA NAȚIUNII ȘI SOCIOLOGIA NAȚIUNII

În rândurile ce urmează vom examina concepția lui Gusti despre națiune și știința națiunii, printr-o analiză concentrată asupra lucrărilor: *Problema națiunii*⁵⁷, 1919; *Știința națiunii*, 1937; *Știința și pedagogia națiunii*, 1941.

Primul Război Mondial și schimbările postbelice l-au determinat pe Gusti să întreprindă studiul teoretic și empiric al națiunii. În sistemul său un loc central îl ocupă analiza națiunii, ca unitate socială fundamentală a societății moderne, careia îi corespunde un anumit tip de cercetare, anume știința națiunii, ale cărei direcții de studiu datează din 1910: „programul cercetărilor pentru o știință a națiunii, anunțat încă prin prelegerea de deschiderea primului meu curs, la Iași, în 1910»⁵⁸. În realitate, în acel curs el nu a formulat sintagma „știința națiunii”, ci a marcat, în trecut, relația dintre personalitate și națiune și a pomenit de „națiunile-personalități»⁵⁹.

Gusti analizează, pentru prima dată sistematic, națiunea și formulează termenul *știința națiunii* în studiul *Problema națiunii*, despre care spune că: „... este o aplicare a metodei expuse în primul număr al *Arhivei*: «Realitate, Știință

⁵⁶ H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, p. 30.

⁵⁷ Despre lucrarea *Problema națiunii* se discută, astăzi, destul de rar, în exegeza despre Gusti. Asupra ei au stăruit: Traian Herseni, „Știința națiunii”, *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 12, decembrie 1934, p. 592–602; Mircea Vulcănescu: „Dimitrie Gusti, profesorul”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XIV, 1936; Ion Zamfirescu: *Spiritualități românești*, București: Imprimeria Națională, 1941; Dan Dungaciu: *Elita interbelică: Sociologia românească în context european*, București: Mica Valahie, 2011. În plus, amintesc două antologii de texte despre sociologia și știința națiunii, apărute după 1989: D. Gusti, *Sociologia națiunii și a războiului*, ediție îngrijită și prefață de Ilie Bădescu, București: Editura Floare Albastră, 1995; D. Gusti, *Știința națiunii și reforma politică*, cuvânt-înainte de Ion Bulei, ediție îngrijită de Marin Diaconu, București: Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2008.

⁵⁸ Idem, „Știința și pedagogia națiunii”, p. 607.

⁵⁹ Idem, „Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie”, p. 22.

și Reformă socială»⁶⁰. Problematika lucrării este consistentă, după cum se poate observa din temele abordate: concepția raportului dintre stat și națiune în mișcarea politică contemporană, naționalism și internaționalism socialist, teoria spiritualismului, a materialismului și a empirismului național, dimensiuni ale națiunii – rasa, teritoriul, tradiția, limba, religia –, popor și națiune, autonomie și demnitate, atribute ale personalității naționale, raportul între clasă și națiune în doctrina socialistă, cosmopolitism și internaționalism, activism și pasivism național, patriotismul național, știința națiunii române. Prin urmare, el formulează o definiție a națiunii, descrie dimensiunile națiunii, abordează raportul dintre stat și națiune. De altfel, studiile sale conțin teze semnificative pentru cercetarea relației dintre stat și națiune. Studiul din 1919 va fi urmat, în timp, de alte studii despre națiune și știința națiunii⁶¹. Cu atât mai semnificative sunt aserțiunile lui Gusti despre națiune, având în vedere că în sociologia de la începutul secolului al XX-lea conceptul de națiune era neglijat, iar Gusti constata că, în acel moment, anul 1919, tratatele de sociologie atingeau în treacăt problema națiunii, iar într-un dicționar de sociologie al timpului nu era inclusă noțiunea de națiune.

3.1. CONCEPTUL DE NAȚIUNE

Studiul *Problema națiunii* rămâne relevant în istoria gândirii sociologice românești prin definiția dată națiunii: „Națiunea este, prin urmare, o creație sintetică voluntară, o unitate socială care reprezintă un sistem voluntar, cu o motivare cosmică, biologică și psiho-istorică, cu voința socială drept *causa movens* a procesului de naționalizare și cu manifestările creatoare, pe tărâmul sufletesc, economic, juridic și politic, ale vieții naționale, care formează cultura națională”⁶². Această definiție nu va fi modificată sau nuanțată în lucrările sale ulterioare, de pildă, ea este preluată, ca atare, de autor în studiul *Știința națiunii* din 1937⁶³, studiul fiind reprodus și în *Enciclopedia României*⁶⁴.

⁶⁰ Idem, „Problema națiunii”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul I, nr. 2–3, iulie – octombrie, 1919, p. 547. Gusti se referă la articolul „Realitate, știință și reformă socială. Câteva indicațiuni asupra metodei”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1, nr. 1, aprilie, 1919, p. V–XXVII.

⁶¹ Idem, „Regulile metodei monografice și constituirea unei științe a națiunii”, în *Probleme românești în cadrul vieții internaționale: 154 comunicări cu discuții, ținute în cele douăsprezece secții ale Institutului*, București: Institutul Social Român, 1929; „Despre știința națiunii românești și serviciul social obligator al studențimii”, *Sociologie românească*, 2, nr. 1, ianuarie 1937, p. 1–4; „Știința națiunii”; „Știința și pedagogia națiunii”.

⁶² Idem, „Problema națiunii”, p. 563.

⁶³ Idem, „Știința națiunii”, p. 49–59.

⁶⁴ Idem, „Știința națiunii”, în *Enciclopedia României*, vol. 1, Statul, București, 1938, p. 17–30. Semnificativ, studiul *Știința națiunii* este primul capitol din *Enciclopedia României*. În *Prefață la Enciclopedia României*, Dimitrie Gusti remarcă: „Ceea ce deosebește esențial *Enciclopedia României* de toate publicațiile asemănătoare, atât din străinătate cât și de la noi, și ceea ce ne-o face atât de scumpă este că la temelia ei a fost pusă națiunea”. Prin această monumentală lucrare – *Enciclopedia României* – s-a oferit cititorilor „o întâlnire frontală cu știința națiunii promovată de profesorul Gusti”; Sanda Golopenția, „The sociological school of Bucharest between its heyday and suppression”, *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXV, nr. 5–6, 2014, p. 383.

Se impune a sublinia faptul că definiția națiunii a întâmpinat dificultăți de-a lungul timpului. Literatura contemporană în domeniu⁶⁵ propune o varietate de definiții ale națiunii de către autori precum B. Anderson, Ernest Gellner, Eric Hobsbawm, Anthony D. Smith, asupra cărora nu stăruim⁶⁶. Și astăzi definirea națiunii este un act dificil, încât unii cercetători, ca urmare a evaluării definiției inițiale, au reformulat-o prin renunțarea la unele dimensiuni. Mă refer la unul din cei mai cunoscuți autori, Anthony D. Smith. În cartea sa *National Identity* (1991), Smith descrie astfel națiunea: „a named human population sharing an historic territory, common myths and historical memories, a mass public culture, a common economy and common legal rights and duties for all members (o anumită populație umană care împărtășește un teritoriu istoric, mituri comune și amintiri istorice, o cultură publică de masă, o economie comună și drepturi și îndatoriri comune pentru toți membrii)”⁶⁷. Ca urmare a observațiilor critice asupra acestei definiții, Smith formulează o nouă definiție în articolul *When is a Nation?* (2002): „a named community possessing an historic territory, shared myths and memories, a common public culture and common laws and customs (o anumită comunitate care posedă un teritoriu istoric, mituri și amintiri comune, o cultură publică comună și legi și obiceiuri comune)”⁶⁸. Se observă că Smith a operat trei modificări: a eliminat caracterul „în masă” al culturii publice, a renunțat la idea de „economie comună”, iar sintagma „drepturi legale comune și obligații pentru toți membrii” a fost înlocuită cu „legile și obiceiurile comune”⁶⁹.

Dicționare și enciclopedii de sociologie nu includ termenul de națiune sau de popor⁷⁰. În schimb, sunt analizați termeni precum naționalism, stat național,

⁶⁵ Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, 1994; Gerard Delanty și Krishan Kumar (eds.), *Handbook of Nations and Nationalism*. London: Sage, 2006; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983; Erik Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990; Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press, 1995.

⁶⁶ O analiză a definițiilor despre națiune realizează Anthony D. Smith. Cf. Anthony D. Smith, *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, London: Routledge, 1998.

⁶⁷ Anthony D. Smith, *National Identity*, London: Penguin, 1991, p. 14.

⁶⁸ Idem, „When is a Nation”, *Geopolitics*, 7 (2), 2002, p.15.

⁶⁹ M. Guibernau, „Anthony D. Smith on nations and national identity”, în: M. Guibernau and J. Hutchinson. *History and National Destiny*, Oxford: Blackwell, 2004, p. 127. De reținut definiția lui Guibernau: „By ‘nation’, I refer to a human group conscious of forming a community, sharing a common culture, attached to a clearly demarcated territory, having a common past and a common project for the future and claiming the right to rule itself („Prin «națiune», eu înțeleg un grup uman conștient de formarea unei comunități care împărtășește o cultură comună, atașată unui teritoriu clar delimitat, având un trecut comun și un proiect comun pentru viitor și revendicând dreptul de a se autoconduce”).

⁷⁰ De pildă, *Encyclopedia of Sociology*, 2nd ed., vol. 3, ed. Edgar F. Borgatta and Rhonda J.V. Montgomery, New York: Macmillan, 2000; *The Cambridge Dictionary of Sociology*, general editor Bryan S. Turner, Cambridge: Cambridge University Press 2006; *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, edited by George Ritzer, Oxford: Blackwell Publishing, 2007.

etnicitate și, doar în legătură cu aceste noțiuni, se fac trimiteri la națiune. De pildă, într-o enciclopedie, la termenul „Nationalism” națiunea este astfel definită: „By *nation* we mean an ethnic group that *1.* shares one or more identifying characteristics, such as language, religion, racial background, culture, and/or territory; and *2.* is politically mobilized or is amenable to such mobilization” („Prin națiune înțelegem un grup etnic care: *1.* împărtășește una sau mai multe caracteristici de identificare, cum ar fi limba, religia, rasa, cultura și/sau teritoriul; *2.* este mobilizat politic sau poate fi supus unei astfel de mobilizări”)⁷¹.

Sociologul român conține națiunea ca unitate socială cu un pronunțat sens etic, fiindcă : „Națiunea nu poate fi *norma sui*. A trăi nu este totul pentru națiune; glorificarea propriei ei existențe nu ajunge. Viața unei națiuni nu înseamnă nimic fără frumusețea unui sens etic”⁷².

Națiunea este producătoare de cultură, dar ea este, totodată, și produsul acestei culturi. De aceea, cultura națională este „chitul de cimentare a unității naționale”⁷³. Din acest unghi, Gusti consideră raportul dintre cultură și națiunea română: „Cea mai veche cultură din Europa orientală, care este cea românească, trebuie să simtă azi, mai mult ca oricând, ceea ce își datorește ei însăși și ceea ce este în stare a da umanității; ea trebuie să aducă culturii universale contribuția românească, pe care omenirea este în drept să o aștepte, turnând sufletul românesc în formele eterne și universale ale creației”⁷⁴.

În lucrările lui Gusti, națiunea este descrisă ca unitate socială autonomă: „Națiunea este singura unitate socială care își ajunge sieși”⁷⁵, fără a trimite la originile ei etnice, așa cum se susține în literatura actuală⁷⁶. În studiul *Problema națiunii*, Gusti discută despre națiune fără a menționa substratul ei etnic, dar examinează relația dintre popor și națiune, care, deși aparent sinonime, sunt două categorii sociale diferite. Reduce noțiunea de popor la poporul primitiv (clan, totem, hoardă, trib), etichetat ca o noțiune biosocială, o unitate naturală a vieții sociale și, de fapt: „el există așa cum îl determină mediul cosmic, biologic și istoric, condus de acțiuni reflexe și de instinct, incapabil de a judeca și a pătrunde destinul, fără voința de a-l cârmui”⁷⁷. Deci poporul ar fi caracterizat prin lipsa voinței de a acționa. Națiunea, dimpotrivă, este o ființă activă și creatoare⁷⁸.

⁷¹ Saad Z. Nagi, „Nationalism”, *Encyclopedia of Sociology*, 2nd ed., vol. 3, ed. Edgar F. Borgatta și Rhonda J.V. Montgomery, New York: Macmillan, 2000, p. 1939.

⁷² D. Gusti, „Problema națiunii”, p. 566.

⁷³ *Ibidem*, p. 574.

⁷⁴ Idem, „Cu prilejul aniversării de zece ani de la unirea Ardealului, Banatului și a părților locuite de români din Ungaria, la Vechiul Regat”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1929, 8, nr. 1–3, p. 6.

⁷⁵ Idem, „Știința națiunii”, p. 49.

⁷⁶ Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell, 1986.

⁷⁷ D. Gusti, „Problema națiunii”, p. 564.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 565.

Poporul este o sumă de elemente eterogene, neorganizate și difuze; națiunea este o unitate omogenă, organizată și coerentă⁷⁹.

Mai târziu, Gusti nuanțează, în lucrarea *Știința națiunii*, diferența între popor – „comunitate etnică naturală”, „comunitate de sânge și tradiție” – și națiune – „comunitate de voință, de conștiință și de aspirații”. Spre deosebire de viața pasivă, fatalismul și resemnarea pe care le-ar trăi popoarele, națiunea se distinge prin voința de a exista, altfel: „voința ne apare ca esența însăși a vieții naționale, ca elementul ei cel mai de seamă, față de care nu s-ar putea păstra ca existență”⁸⁰. Se manifestă o contradicție între națiune și popor? Cu certitudine nu, deoarece națiunea se formează în procese istorice de evoluție a unui popor: „... națiunea nu poate fi desfăcută de substratul ei etnic, de populația care o compune, de trăsăturile ei rasiale specifice, de masa ereditară de însușiri fizice și psihice, care nu-i aparțin decât ei”⁸¹. Studii contemporane definesc poporul ca o comunitate umană ai cărei membri locuiesc pe același teritoriu, vorbesc aceeași limbă și au aceeași tradiție culturală.

Gusti dă o replică directă tezei despre dispariția națiunilor, propovăduită de teorii postbelice: „Internaționalism nu însemnează supranaționalism sau cosmopolitism, ci legătura între națiuni. Cu alte cuvinte, internaționalismul adevărat nu desființează națiunile, ci le privește doar în raporturile dintre ele. [...] Dincolo de națiuni nu se ivește umanitatea ca o lume de sine statatoare, ci umanitatea ca totalitate a națiunilor, ca armonie a ființelor naționale originale, specifice”⁸². El expune, amplu, doctrina socialistă despre națiune și evidențiază poziția corectă a socialiștilor români, care au afirmat, în timpul Primului Război Mondial, că națiunea trebuie întărită și nu suprimată, așa cum pledau curente socialiste europene⁸³. În acel moment, 1919, teoriile națiunii cele mai răspândite erau: teoria spiritualismului național, a materialismului național și a empirismului național.

O teză gustiană vizează implicarea indivizilor în actul de constituire a națiunii, ea fiind inegală: „Nu toți membrii unei națiuni contribuie la desfășurarea vieții naționale, după cum nu toate națiunile iau parte la înfăptuirea umanității”⁸⁴. Mai mult: „Știința națiunii trebuie să aibă în vedere și trecutul istoric”⁸⁵.

Exegețul discută voința drept condiție de existență a națiunii. Se desprinde cu claritate accentul lui Gusti pe voință, iar contribuția lui la studiul națiunii stă în postularea voinței sociale ca factorul determinant în constituirea națiunii: „O națiune există, dacă voințește a fi; ea este reală, atât cât este actuală, având ca rațiune suficientă consimțământul tacit ori explicit al membrilor ei de a trăi

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ D. Gusti, „Știința națiunii”, p. 51.

⁸¹ *Ibidem*, p. 52.

⁸² *Ibidem*, p. 49.

⁸³ D. Gusti, „Problema națiunii”, p. 555.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 574.

⁸⁵ *Idem*, „Știința națiunii”, p. 53.

împreună [...]. Națiunea trăiește deci în fiecare individ, iar voințele conștiente individuale, reunite într-o vastă sinteză, dau națiunii individualitate⁸⁶. Voința acționează ca motor al evoluției unei națiuni, astfel încât o națiune transformă mediul ei geografic, îmbunătățește starea biologică moștenită, aduce un plus de valori la trecutul istoric și la tradiții, iar „peisajul geografic, rasa, trecutul istoric și sufletul colectiv se naționalizează treptat⁸⁷. Accentul pe voință ca dimensiune definitorie a națiunii este „o contribuție decisivă, cu adevărat revelatorie a sociologiei gustiene, cu urmări profunde în planul cunoașterii și acțiunii practic-politice⁸⁸.

Apreciez ca o limită a definiției lui Gusti neglijarea unei teme cheie despre națiune: identitatea națională, dar să admitem că studierea acestui subiect a căpătat amploare abia la sfârșitul secolului al XX-lea.

3.2. STAT ȘI NAȚIUNE

Exegețul analizează națiunea prin raportare la evoluția istorică a statului. Evenimentele declanșate de Primul Război Mondial au produs schimbări radicale în relația dintre stat și națiune: „Anul 1919 va însemna o dată memorabilă în istoria universală. În acest an s-a dat sentința definitivă în uriașul proces istoric dintre stat și națiune, care, deschis de decenii, s-a judecat în decursul războiului mondial. Asistăm la înscrierea unui însemnat capitol în istorie: la o înmormântare și la o înviere. Statul vechi, veșnic agresiv și cuceritor, bazat, înlăuntru și în afară, pe simpla putere brutală, a murit, iar statul nou, întemeiat pe o idee, pe ideea națională și democratică, i-a luat locul⁸⁹. Între națiune și stat nu există o identitate, dimpotrivă; Gusti face distincția între cele două unități sociale, concretizată în subordonarea statului față de națiune. În 1937, reia teza despre prioritatea națiunii față de stat, aducând ca argument realitățile naționale postbelice: „Statul nu este astăzi decât o formă de manifestare a națiunii, deci o realitate subordonată funcțional acesteia⁹⁰.

Ideile lui Gusti despre națiune se înscriu în spiritul principiului naționalităților, temei al constituirii statelor naționale în secolele XIX și XX. Pentru el, națiunea constituie o problemă de o mare însemnătate teoretică și de o covârșitoare importanță practică, fiind un efect direct al raporturilor internaționale de după Primul Război Mondial: „s-a născut o Europă nouă ca urmare a organizării statului după principiul naționalităților⁹¹, fiindcă „... singura și adevărata unitate socială este națiunea și nu statul. Statul trebuie să se adapteze națiunii⁹². Peste câțiva ani,

⁸⁶ *Ibidem*, p. 562.

⁸⁷ D. Gusti, „Știința națiunii”, p. 54.

⁸⁸ Maria Larionescu, „Monografia gustiană a Națiunii, model al Enciclopediei României (1938–1943)”, *Transilvania*, nr. 10–11, 2014, p. 35.

⁸⁹ D. Gusti, „Problema națiunii”, p. 548.

⁹⁰ Idem, „Știința națiunii”, p. 49.

⁹¹ Idem, „Problema națiunii”, p. 549.

⁹² *Ibidem*.

Gusti revine asupra consecințelor Primului Război Mondial: „Statul național, unul din puținele bunuri pozitive câștigate de pe urma uriașului război mondial, este însăși personificarea juridică și politică a națiunii”⁹³. Națiunea ființează ca o structură economică și sufletească specifică și se afirmă printr-o organizare politică și juridică: „Așa se explică pentru ce o națiune tinde în mod irezistibil de a da unității sale economice și sufletești o consacrare: politică și juridică, care este organizația de stat național. O națiune, un stat; un stat, o națiune”⁹⁴. În viziunea sa, scopul statului este de a da organizarea politică și juridică necesară existenței națiunii, cu atât mai imperioasă pentru poporul român: „Națiunea română, împărțită în patru state, deși a suferit enorm de mult în decursul veacurilor, a știut să-și mențină firea sa etnică aproape două mii de ani, în partea cea mai zbuciumată a Europei, și să formeze, aici, în Orient, un zid de apărare a culturii europene”⁹⁵. Relația dintre statul român și națiunea română a constituit obiect de analiză în epoca noastră modernă, iar Gusti a surprins existența conflictului între stat și națiune⁹⁶.

Gusti atinge și chestiunea suveranității naționale, care poate fi limitată în două situații: **1.** reglementarea obligațiilor impuse de raporturile dintre națiunile, egale între ele; **2.** „... recunoașterea dreptului la o egală protecție administrativă, ecleziastică și culturală a minorităților naționale”⁹⁷, dar cu precizarea: „Principiul drepturilor minorităților naționale, pentru a putea fi just, trebuie pus în deplină armonie cu ideea statului național, excluzând în aplicarea practică a acestui principiu tot ce ar primejdi existența unitară a statului”⁹⁸. În exegeza actuală se distinge între loialitatea față de națiune, adică naționalismul, și loialitatea față de stat, adică patriotismul⁹⁹, ca reflectare a schimbărilor din multe țări, prin migrarea masivă de populații dintr-o zonă în alta a lumii, iar aici amintim spațiul Uniunii Europene sau cel al SUA. Naționalismul coexistă cu europenismul, simbioza lor este una din temeliiile comunității europene.

---

⁹³ Idem, „Cuvânt de deschidere”, *Noua Constituție a României și noile constituții europene*, București: Cultura Națională, 1922, p. 2.

⁹⁴ Idem, „Problema națiunii”, p. 563.

⁹⁵ Idem, „Individ, societate și stat în Constituția viitoare”, *Noua Constituție a României și noile constituții europene*, p. 425.

⁹⁶ Idee afirmată și de colaboratorul său Octavian Neamțu: „Colectivitatea românească mărită și împrosătată prin realizarea Unirii se frământă spre o izbucnire de creație și afirmare românească pe care o așezare de stat de împrumut o împiedică. Departe de a înlesni valorificarea posibilităților naționale și a înfrâna risipa energiilor naționale și departe de a-i asigura afirmarea politică, statul actual este împotriva națiunii, necorespunzând rolului său firesc de realizator al tendințelor colectivităților alcătuitoare de stat. Tensiunea de la noi are la origine dar lupta dintre statul de împrumut și colectivitatea națională doritoare de viață proprie”, Octavian Neamțu, „Munca socială în România”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1936, anul XIV, II, p. 1016.

⁹⁷ D. Gusti, „Problema națiunii”, p. 567.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ Walker Connor, „Nation-state”, *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, editată de George Ritzer, Oxford: Blackwell Publishing, 2007, p. 3142.

Gusti discută națiunea ca o entitate autonomă întruchipată în viața economică proprie ca un garant al independenței față de celelalte națiuni. Pornind de la acest principiu, sociologul avertizează asupra efectelor incalculabile ale pierderii libertății economice: „O țară subjucată economic, concesionată întreprinderilor străine, debitoare altor țări nu mai este pe deplin stăpână pe soarta ei, chiar dacă politicește se bucură de un guvern, o constituție și de o organizare politică în aparență neatârnată. [...] O viață economică cedată străinilor duce la exploatarea nemiloasă a bogățiilor pe care le are țara și la secătuirea posibilităților de trai pentru generațiile viitoare sau cel puțin la apariția unor activități străine de firea și stadiul de dezvoltare organică a națiunii respective, ceea ce duce la dezechilibru interior și la dezagregarea comunității naționale”¹⁰⁰. Tezele lui Gusti sunt actuale datorită impactului instituțiilor economice și financiare internaționale cu statele naționale, în care primează interesele economice ale companiilor multinaționale față de cerințele interne ale unei națiuni, deoarece capitalul este distribuit inegal la scara planetară¹⁰¹.

3.3. ȘTIINȚA NAȚIUNII

Ideile formulate în studiul *Problema națiunii* converg către argumentarea unei științe despre națiune, apreciată ca una dintre cele mai importante științe ale epocii moderne. Așadar, Gusti expune propria viziune despre națiune și despre cunoașterea acesteia printr-o știință dedicată ei. Nu se poate trece peste faptul că în studiul *Problema națiunii* Gusti amintește, în trecut, de teoria socială și deloc de sociologie. Mai mult, nu discută despre o sociologie a națiunii, ci de o știință a națiunii, o modalitate imperativă de studiu al României întregite. Așadar, nu o analiză sociologică generală a națiunii, ci o știință specială a națiunii.

Gusti este convins de oportunitatea științei națiunii și, în consecință, dezaproabă scepticismul unora care afirmă că pentru crearea sociologiei națiunii ar fi nevoie de mult timp. Dimpotrivă, el apreciază că, prin „concentrarea imensă, gigantică a tuturor forțelor științifice ale țării, din toate domeniile, am constatat că noi putem să avem această mare știință națională românească în patru, cinci, sau, dacă vreți, șase ani”¹⁰². În 1937, sociologul aduce unele nuanțe la aserțiunile sale din *Problema națiunii*, 1919, determinate de evoluția postbelică a societății românești și de cercetarea monografică. Așa cum am remarcat, în studiul *Problema națiunii* nu este menționată sociologia ca știință despre națiune, dar Gusti discută în lucrarea *Știința națiunii* despre diferența între sociologia generală și știința națiunii, aceasta din urmă fiind o sociologie de ramură care are ca obiect de studiu națiunea:

¹⁰⁰ D. Gusti, „Știința națiunii”, p. 53–54.

¹⁰¹ Vezi: Daron Acemoglu și James A. Robinson, *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, New York: Crown, 2012; Thomas Piketty, *Le Capital au XXIe siècle*, Paris: Editions du Seuil, 2013.

¹⁰² D. Gusti, „Despre știința națiunii românești și serviciul social obligator al studențimii”, p. 2.

„Din clipa în care națiunea ni se înfățișează ca forma cea mai însemnată a vieții sociale moderne, știința societății, sociologia, trebuie să se constituie și ea, în primul rând, ca o știință a națiunii. Ramura această a sociologiei nu mai are caracterul de generalitate, pe care îl are sociologia propriu-zisă, ci se mărginește la ființa concretă a unei singure națiuni”¹⁰³. Precizare foarte importantă, fiindcă reliefează faptul că savantul nu reduce sociologia doar la cercetarea națiunii. Afirmarea și susținerea științei națiunii urmăresc marcarea deosebirii față de studii de psihologie a popoarelor, indicate de Gusti, cum sunt lucrările lui Alfred Fouillée, Émile Boutmy, André Siegfried, Albert Rivaud, Paul Hazard, Jacques Bardoux, Jacques Ancel, toate lucrările menționate ale acestor autori având în titlu termenul „psihologie a poporului”: „Defectul acestor lucrări este că generalizează fără temeii trăsături care nu se potrivesc poporului întreg, dar mai ales că fac o seamă de caracterizări lipsite de orice dovezi, afirmații neîntemeiate pe fapte și deci greu de controlat și de verificat. Se înțelege ușor că nu calea aceasta ne poate duce la o știință riguroasă a națiunii”¹⁰⁴. În realitate, asemenea lucrări suferă, spune Gusti, de „impresionism și diletantism științific”.

În studiul *Știința națiunii* Gusti aduce o serie de explicații privind aria de cuprindere a științei națiunii, înlăturând obiecția că acest tip de cercetare s-ar reduce la cunoașterea satelor: „Știința națiunii va trebui să se bazeze pe studiul amănunțit al tuturor satelor, al tuturor orașelor, al tuturor fenomenelor sociale din România”¹⁰⁵. Știința națiunii include o cercetare a idealului național, „problemă care constituie etica națiunii”¹⁰⁶. În aceeași măsură, știința națiunii este asociată cu politica națiunii, adică știința mijloacelor prin care națiunea va putea realiza idealul național¹⁰⁷. Gusti indică monografia sociologică drept cale de „cunoaștere științifică integrală a națiunii”, metodă a cărei aplicare ar duce la înfăptuirea unei științe a națiunii românești¹⁰⁸. D. Gusti consideră că studierea națiunii trebuie începută cu cercetarea satului, ca unitate socială fundamentală a poporului român.

Gusti revine cu explicații despre știința națiunii în comunicarea *Știința și pedagogia națiunii*, ținută la Academia Română în ședința din 9 mai 1941. În această lucrare nu discută despre definiția națiunii și nici nu o abordează pe aceasta prin raportare la etnicitate, ci o analizează ca unitate socială raportată la unități ce se găsesc înăuntrul națiunii și la unități ce se găsesc în afara ei. De această dată, știința națiunii este asociată cu pedagogia națiunii, motivată de implicarea actorilor sociali în declanșarea și realizarea reformelor sociale¹⁰⁹. În context, Gusti remarcă imperativul pedagogiei elitelor națiunii¹¹⁰ și argumentează necesitatea unei politici

¹⁰³ Idem, „Știința națiunii”, p. 50.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 57.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 59.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 55.

¹⁰⁹ D. Gusti, „Știința și pedagogia națiunii”, p. 602.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 626.

de creare a elitelor: „Idealul unei națiuni este aristocrația, în sensul că societatea națională tinde să fie alcătuită numai din elite, adică de personalități sociale”¹¹¹. Pentru formarea elitelor, Gusti sugerează înființarea Facultății de științe politice și sociale¹¹².

Abordarea problemei națiunii într-o comunicare susținută la Academia Română a urmărit formularea de explicații ca replică la deformările sistemului doctrinar gustian de către exegeți ai ideilor sale. De aceea, savantul republică o parte din comunicarea *Știința și pedagogia națiunii în Sociologie românească*¹¹³, însoțită de un foarte lung articol cu titlul *Însemnări, discuții, probleme*¹¹⁴, în care Gusti se simte îndrituit să rememoreze traseul său didactic și științific: „Studiul din fruntea acestui număr [al revistei] «Știința și Pedagogia Națiunii» rezumă sintetic și în trăsături foarte largi un program de cercetare și de acțiune, pe care, sub diferite forme, l-am formulat și aplicat în timp de mai mult de trei decenii [...] ... cititorul are posibilitatea de a găsi orice lămurire și se va putea ușor convinge de o aceeași continuă și constantă atitudine științifică și culturală”¹¹⁵.

3.4. FEDERAȚIA STATELOR EUROPENE

Trebuie spus că Gusti nu este un nationalist, iar doctrina lui este departe de a fi naționalistă. Dimpotrivă, sociologul român concepe națiunea și analizează evoluția ei în relație cu spații europene și internaționale. Un exemplu elocvent îl reprezintă lucrarea sa *Problema federației statelor europene*. O simplă enumerare a temelor discutate în studiul amintit relevă viziunea sa paneuropeană: situația Europei în constelația mondială, unirea statelor europene; noțiunea de federație; exemple de federalism: Elveția, The British Commonwealth of Nations; Europa federală și suveranitatea națională; sociologia Europei; program pentru o Europă nouă. Așadar, o problematică regăsită și în dezbaterile actuale, în contextul existenței unei comunități europene alcătuite din 27 de state.

Gusti oferă o descriere a conceptului *Europa*, având multe similitudini cu definiții de astăzi: „Europa nu înseamnă deci un teritoriu, ci o idee social-spirituală, este societatea popoarelor europene, care, pe baze antice și creștine, a creat acea civilizație, gloria rasei albe și a umanității. Europa este o idee rațională și activistă, culminând în creațiile științifice și aplicările lor tehnice, care domină și absorb celelalte culturi umane”¹¹⁶. Gusti vede în Europa un model de cultură și

¹¹¹ *Ibidem*, p. 610.

¹¹² *Ibidem*, p. 616.

¹¹³ Idem, „Știința și pedagogia națiunii”, *Sociologie românească*, 4, nr. 7–12, iulie – decembrie 1942, p. 359–374.

¹¹⁴ Idem, „Însemnări, discuții, probleme. Note și comentarii la studiul «Știința și pedagogia națiunii»”, *Sociologie românească*, 4, nr. 7–12, iulie – decembrie 1942, p. 658–688.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 658.

¹¹⁶ Idem, „Problema federației statelor europene”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1930, 9, nr. 1–3, p. 2.

civilizație, motiv pentru care nu acceptă teza despre criza culturii europene: „Să nu exagerăm! Când există o știință și o tehnică europeană, care sunt conducătoarele destinului omenirii întregi, nu se poate vorbi de o criză a culturii europene”¹¹⁷.

El vede o uniune a statelor europene ca pe un act imperativ, cerut de evoluțiile țărilor vechiului continent: „Este necesară pentru că uniunea federală este o etapă a evoluției naturale și este necesară în special în împrejurările tragice prin care trece Europa. Experiența Elveției de șase secole și a Imperiului Britanic de zece ani sunt concludente. Sunt niște experiențe de o importanță vitală pentru lumea întreagă. Popoarele Elveției și ale Imperiului Britanic au săvârșit o operă de pionieri”¹¹⁸. În context, discută principiile pe care se va întemeia această federație – Statele federale ale Europei –, analizează pe larg *Memorandul lui A. Briand* despre federația europeană, precum și modalitățile de realizare a federației europene.

Argumentul în susținerea ideii unificării Europei stă în lipsa unei organizări eficiente a raporturilor dintre statele europene: „Europa trece printr-o criză morală, nu din cauza slăbiciunii vârstei, ci pentru că nu este organizată, pentru că pe un spațiu restrâns trăiesc 27 de state, într-o stare de groaznică anarhie”¹¹⁹. Dată fiind situația din țările europene, este necesară o sociologie a Europei¹²⁰.

Gusti nu s-a limitat la spațiul european, ci a argumentat și a acționat ca să creeze instituții internaționale de cercetare a națiunilor. Astfel, a lansat ideea înființării Institutului Social al Națiunilor Unite. Doctrina lui Gusti devine cadrul după care urma să fie modelată „știința națiunilor”¹²¹.

3.5. EXEGEZA IDEILOR LUI GUSTI DESPRE ȘTIINȚA NAȚIUNII

Prima analiză sistematică a doctrinei lui Gusti despre știința națiunii este elaborată de Traian Herseni¹²². Autorul prezintă motivul demersului său, subliniind diferența între cercetarea din științele naturii și cea din științele sociale: „O teorie greșită a naturii nu schimbă nimic în sânul acesteia; o teorie greșită a societății poate avea ca urmare clădirea pe un principiu greșit a nenumărate instituții și întâmplări sociale”¹²³. Astfel, el justifică apariția științei națiunii și precizează: „denumirea de știința națiunii, ca și cea dintâi formulare românească a ei, aparține

¹¹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 13.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 22.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 19.

¹²¹ Cf. Dinu Tenovici, Elena Bulgaru, Amelia Costoiu, *Dimitrie Gusti: cronologia vieții și operei*, București: Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București, 2014, p. 193.

¹²² Traian Herseni, „Știința națiunii”, *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 12, decembrie 1934, p. 592–602. Este de reținut că Herseni publicase, cu un an urmă, un studiu despre sistemul lui Gusti, în care nu menționează teza gustiană despre știința națiunii. Vezi Traian Herseni, „Dimitrie Gusti – un sistem de sociologie, etică și politică”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XI, nr. 1–4, 1933, p. 210–220.

¹²³ Traian Herseni, „Știința națiunii”, p. 594.

d-lui Profesor D. Gusti¹²⁴, idee acceptată și reluată apoi de întreaga Școală sociologică de la București. În plus, Herseni afirmă că monografiile sociologice vor constitui capitole din știința națiunii: „În cercetările monografice întreprinse până acum nu s-a urmărit numai cunoașterea sociologică a țării, ci și înfăptuirea unei adevărate științe a națiunii românești”¹²⁵. Tânărul emul gustian amintește: „știința națiunii a stârnit oarecare nedumeriri pe care e vremea să le înlăturăm sau cel puțin să le dăm un conținut real”¹²⁶. Prima nedumerire vizează relația dintre sociologia națiunii și știința națiunii: „Știința națiunii are de obiect ființe naționale concrete, deci este știința unei anumite națiuni, iar în cazul nostru nu poate fi vorba decât de știința națiunii românești. Se deosebește prin urmare de sociologia națiunii, întrucât sociologia se ocupă de națiune în genere și de tipurile naționale, nu de națiunile concrete”¹²⁷. Din aceeași cauză, știința națiunii nu se confundă cu psihologia popoarelor și nici cu etnografia. Dimpotrivă, știința națiunii se ocupă cu studiul integral al unei națiuni: „Prin urmare, știința națiunii, ca știință a realității naționale întregi, nu poate fi decât o știință de cercetare directă, așezându-se ca o disciplină de sine stătătoare”¹²⁸. Exegețul lui Gusti expune trăsăturile proprii acestei științe: **1.** concretă; **2.** explicativă; **3.** de apreciere și îndrumare etică și politică; **4.** cu caracter de operă colectivă¹²⁹.

Mircea Vulcănescu prezintă ideile lui Gusti despre națiune din studiul *Problema națiunii* și reține teza despre știința națiunii: „În concepția profesorului Gusti, cercetările monografice sunt destinate să se întindă treptat, ca un fel de cunoaștere de sine a societății, la constituirea unei științe a națiunii, care reprezintă ultima etapă a acestor cercetări”¹³⁰.

Un punct de vedere incitant exprimă H.H. Stahl, care afirmă strânsa relație dintre cercetarea monografică și știința națiunii: „România care se născuse era o enigmă. Ea se înfăptuise în ciuda voinței oamenilor, nu fusese pregătită în niciun fel, nici tehnic, nici spiritual. Dimpotrivă, ea reprezenta un eșec al tuturor oamenilor de știință socială de la noi. Cunoașterea României se impunea deci cu absolută necesitate, cu atât mai mult cu cât o națiune modernă nici nu poate în adevăr fi, decât în măsura în care ia conștiință de sine. «Știința națiunii», scopul final al monografiei, este, de aceea, o țință de supremă valoare. Cunoașterea națiunii, cunoașterea realităților vieții țărănești, care formează națiunea adevărată, nu numai prin număr și rasă, ci și prin structură spirituală, iată datoria în numele căreia ne-am strâns în jurul monografiei sociologice”¹³¹.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 600.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 594.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 597.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 597.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 598–599.

¹³⁰ Mircea Vulcănescu, „Dimitrie Gusti, profesorul”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XIV, 1936, p. 1270.

¹³¹ H. H. Stahl, „Școala monografiei sociologice”, p. 1137.

În articolul *Rostul actual al sociologiei (Sociologie românească*, nr. 1, 1937), Golopenția scrie despre cercetările inițiate de profesorul Gusti, ce urmăresc realizarea științei națiunii românești și pledează pentru „explicitarea și amănunțirea principiilor științei națiunii”¹³². În viziunea lui A. Manoil și A. Golopenția, știința națiunii este asociată cu cercetarea satelor: „Rezultatele obținute au permis o cunoaștere mai exactă a realității sociale românești și o definiție a satului românesc ca bază a sociologiei naționale românești. Prin aceasta, Gusti tinde, într-o anume măsură, spre transformarea sociologiei în știință a statului, în știință a națiunii”¹³³.

O analiză detaliată a ideilor lui Gusti despre știința națiunii oferă Ion Zamfirescu. Coautor împreună cu Gusti al manualului *Elemente de etică pentru clasa a VIII-a secundară* (1936), Ion Zamfirescu expune definiția națiunii dată de D. Gusti, analizează conceptele de voință socială și de cultură națională ca bază a acesteia, prezintă schema sistemului sociologic pe care se întemeiază cercetarea monografică, menționând că s-a oprit „cu o voită insistență, asupra conceptului de știință a națiunii”¹³⁴. Despre lucrarea sa *Spiritualități românești* autorul afirmă: „Teoretic, această lucrare năzuiește să fie o contribuție modestă la știința națiunii românești, știință a cărei poziție doctrinară pare a fi fost fixată, dar a cărei realizare efectivă este abia la început”¹³⁵. Volumul *Spiritualități românești* include capitolul XII, *Concepția sociologică a lui D. Gusti, în raport cu știința națiunii; Știința națiunii*; *Monografia sociologică; Perspective*. Exegețul recunoaște contribuția școlii lui Gusti la cercetarea științifică a spiritualității noastre naționale: „Căci, până în zilele noastre, aproape toate școlile noastre naționaliste au apărut și s-au dezvoltat în lumina unui conflict ideologic”¹³⁶. Zamfirescu prezintă obiecțiile ce s-ar putea aduce, formal, acestui concept, în special, cele referitoare la sfera sa de cuprindere: știință a națiunii în genere sau știință a națiunii românești propriu-zise?: „Știința națiunii, în felul cum a gândit-o Școala sociologică de la București, nu are pretenții sau aspirații de universalitate. Nimeni nu s-ar gândi să propună înscrierea ei în tabelul științelor consacrate sau să i se determine vreun loc în sistemele moderne de clasificare a științelor. Știința națiunii, dimpotrivă, are mai mult o semnificație locală. Ea ni se adresează nouă, românilor, și are în vedere, în primul rând, realitatea românească. Mai mult decât o semnificație epistemologică, ea își atribuie o semnificație etică și politică”¹³⁷.

O polemică pe seama ideii lui Gusti despre știința națiunii declanșează D.C. Amzăr, fost colaborator al lui D. Gusti – a studiat, sub îndrumarea profesorului,

¹³² Anton Golopenția, *Opere complete*, vol. 1, *Sociologie*, p. 78.

¹³³ A. Manoil și Anton Golopenția, „Sociologia românească”, în Anton Golopenția, *Opere complete*, p. 261.

¹³⁴ Ion Zamfirescu, „Spiritualități românești, Imprimeria Națională”, București, 1941, *Sociologie românească*, iulie – decembrie, 4, nr. 7–12, 1942, p. 635.

¹³⁵ Ion Zamfirescu, *Spiritualități românești*, București: Imprimeria Națională, 1941, p. 10.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 411.

¹³⁷ Idem, *Spiritualități românești*, Imprimeria Națională, București, 1941, *apud Sociologie românească*, p. 636.

șezătoarea ca unitate socială. Acesta exprimă observații critice referitoare la posibilitatea unei științe a națiunii, în trei articole: *Știința națiunii – reflecții și îndoieli asupra noilor inițiative ale Profesorului D. Gusti*; *Știință și monografie. De la Ém. Durkheim la D. Gusti*; *Un muzeu social – de la Le Play și Hazelius la Dimitrie Gusti*, toate apărute în 1937. Amzăr folosește expresii destul de radicale, astfel încât vorbește de „...falimentul sociologiei monografice – știință a realității sociale”¹³⁸, iar o „știință a nației românești sau o știință a națiunii nu pot avea decât un rol decorativ și retoric [...] fără niciun înțeles în știința propriu-zisă”¹³⁹. Națiunile nu pot fi obiect al unei științe speciale: „Dl. Profesor Gusti știe desigur că științele nu se constituiesc monografic, adică după obiecte, ci ideografic [...] adică după anumite puncte de vedere”¹⁴⁰.

H.H. Stahl, Anton Golopenția și Traian Herseni îi răspund lui D.C. Amzăr în revista *Sociologie românească*, acuzându-l, printre altele, de trădare și luându-i apărarea lui Gusti.

H.H. Stahl discută articolul lui Amzăr, *Un muzeu social*, în care i se contestă lui Gusti originalitatea deoarece nu ar fi creatorul metodei monografice și inventatorul Muzeului social, ci, de fapt, aceste două idei ar aparține lui Le Play. Stahl consideră că „d-l D.C. Amzăr, vechi monografist, încă din anul 1929, vechi funcționar al Institutului Social, om de nădejde al profesorului Gusti” cunoștea că Gusti și colaboratorii săi au cercetat concepția lui Le Play despre monografia sociologică. Stahl trage o concluzie clară: Amzăr l-a trădat pe profesorul Gusti¹⁴¹.

Golopenția îi răspunde lui D.C. Amzăr, referindu-se la afirmația acestuia despre existența de similitudini între interpretarea asupra științei națiunii românești, exprimată în articolul său *Rostul actual al sociologiei*, și cea a lui Amzăr: „Cred ca D.C. Amzăr n-a luat seamă la ce am spus acolo, căci eu nu găsesc nicio asemănare între ideile noastre directe”¹⁴². Golopenția observă că, în fapt, D.C. Amzăr trimite la o afirmație a lui Traian Herseni în favoarea tezei că știința națiunii ar trebui realizată direct și nu prin sinteza rezultatelor științelor particulare¹⁴³. Găsește o explicație a obiecțiilor lui Amzăr în identificarea științei națiunii cu cercetarea satului: „Îndoielele lui D.C. Amzăr, asupra realizării practice a științei națiunii românești, privesc exclusiv ancheta asupra satelor, pe care o plănuiește profesorul Gusti”¹⁴⁴.

¹³⁸ D.C. Amzăr „Știința națiunii – reflecții și îndoieli asupra noilor inițiative ale profesorului D. Gusti”, *Însemnări sociologice*, 3, nr. 1, aprilie 1937, p. 20.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 21.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 21.

¹⁴¹ H.H. Stahl, „O ceartă «științifică»”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 5–6, mai – iunie 1937, p. 240.

¹⁴² Anton Golopenția, „Reflecțiile și «îndoielile» cu privire la știința națiunii românești”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 5–6, mai – iunie 1937, p. 242.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 241.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 242.

Herseni discută obiecțiile lui Amzăr, observând că polemistul „nu se simte obligat să respecte niciuna din regulile discuției științifice” și afirmă că Amzăr confundă sistematic obiectul cu individul și conchide: „Știința națiunii nu apare deci ca o absurditate și nici cel puțin ca o inovație în teoria științei. Ea studiază națiunea ca întreg în ființa ei individuală”¹⁴⁵. Herseni delimitează limpede între știința națiunii și sociologie: „Știința națiunii se ocupă de națiune, obiect comun prin care se deosebește în special de sociologia națiunii, care este un studiu de generalizare, în sensul că nu urmărește adevăruri privitoare la o singură națiune, ci la toate națiunile”¹⁴⁶. Ca argument aduce precizări referitoare la unele idei ale sale din studiul *Știința națiunii* publicat în *Revista Fundațiilor Regale*, decembrie 1934.

4. MONOGRAFIA SOCIOLOGICĂ

O contribuție fundamentală a lui D. Gusti și a școlii sale o constituie elaborarea *metodei monografice*. Ideea monografiei a afirmat-o, cu claritate, de la debutul activității sale didactice, în 1910: „Ne vom păzi în cercetările noastre de toate defectele așa ziselor «cercetări» sociologice și etice de astăzi, care suferă, mai ales, de două mari defecte: de generalizări și analogii pripite. Pentru aceasta vom inaugura în cercetările noastre monografiile sociologice și etice”¹⁴⁷, iar peste trei decenii reia argumentația privind necesitatea cercetării științifice prin metoda monografică: „Prin monografie se pune capăt așa zisei sociologii de «fotoliu ori de cabinet», care și-a epuizat de mult posibilitățile ei speculative și dialectice în exegeza problemelor și sistemelor...”¹⁴⁸.

Metoda monografică a fost aplicată pentru prima oară în 1925, în satul Goicea Mare, împreună cu membrii Seminarului de Sociologie al Universității din București¹⁴⁹. Gh. Vlădescu-Răcoasa susține că i-a reamintit lui Gusti promisiunea din prelegerea inaugurală din 1910 de „facerea de monografii sociologice, prin

¹⁴⁵ Traian Herseni, „Cum «reflectează» și se îndoiește D.C. Amzăr”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 7–8, iulie – august 1937, p. 332.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 332.

¹⁴⁷ D. Gusti, „Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie”, p. 26. În același sens se exprimă H.H. Stahl: „Monografia sociologică, adică ceea ce alcătuiește temeiul școlii sociologice a Profesorului Gusti, a avut asupra unei bune părți a intelectualității tinere românești, o înrăurire atât de puternică, încât poate fi drept socotită o revoluție spirituală”. H.H. Stahl, „Școala monografiei sociologice”, p. 1130. Să amintim că Traian Herseni a publicat *Teoria monografiei sociologice*, prefațată de studiul introductiv al lui D. Gusti, *Sociologia monografică, știința realității sociale*, București: Editura Institutului Social Român, 1934; D. Gusti, Traian Herseni (dir.), *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, București: Editura Institutului de Științe Sociale al României, 1940. În fine, de adăugat H.H. Stahl, *Tehnica monografiei sociologice*, București: Editura Institutului Social Român, 1934.

¹⁴⁸ D. Gusti, „Monografia sociologică. Metoda de lucru”, p. 595.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 592.

cercetarea directă a vieții sociale concrete¹⁵⁰. Gusti a răspuns prompt la solicitarea asistentului său și a organizat, în 1925, cercetarea satului Goicea Mare. Încă un argument pentru ideea că Gusti a avut capacitatea de a intui la colaboratorii săi atașamentul față de doctrina sa¹⁵¹.

Metoda monografică dă șansa sociologiei de a deveni știință autonomă, și în acest mod se înlăturau limitele monografiilor sociale ca simple culegeri de documente. Prin metoda monografică se întreprinde descrierea sistemică și integrală a unității sociale studiate¹⁵².

Gusti a aplicat metoda monografică în cercetarea satului românesc, o realitate evidentă în România interbelică: 80% din populație trăia în sate: „Țară de țărani trăind în forme de viață proprii, altele decât cele occidentale, România adevărată a rămas de aceea necunoscută”¹⁵³. Așa cum corect remarca Golopenția: „În Franța, Școala Gusti s-ar fi preocupat probabil cu precădere de orașe și ar fi studiat pe viu, cu ținerea în seamă a tuturor aspectelor, orașele și muncitorimea lor”¹⁵⁴. Doctrina gustiană se înscrie în curentul reprezentat de ideile și acțiunile lui Mihail Kogălniceanu, Al.I. Cuza, Mihai Eminescu și Spiru Haret privind problema țărănească. De altfel, Gusti și-l asociază pe Eminescu drept inițiator al monografiei și nu pe Ion Ionescu de la Brad, primul cercetător al satului românesc și care a utilizat metoda monografiilor: „Mihai Eminescu a fost primul monografist. El ne-a lăsat ca moștenire adevărul nestrămutat că între școală și sat există o înlănțuire strânsă”¹⁵⁵.

Gusti face o primă evaluare a activității de cercetare a satelor de către echipele regale studentești și merită a fi reținute temele studiate în anul 1938: „întinderea de pământ stăpânit, fărâmițarea proprietății, bugetul gospodăriilor de țărani săraci, mijlocași și bogați, inventarul mort și viu, mortalitatea infantilă, numărul nașterilor, alimentația, igiena locuinței, sporul științei de carte, trecerile în

¹⁵⁰ Gh. Vlădescu-Răcoasa, „Profesorul D. Gusti. Viața, opera și personalitatea lui”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, XIV, 1936, p. 1076.

¹⁵¹ Despre colaboratorii lui Gusti, specialiști din toate domeniile de cercetare, participanți la studiile monografice, vezi Gheorghită Geană, „Școala monografică și antropologia. O relație interdisciplinară și devenirea ei”, în Maria Larionescu (coordonator), *Școala sociologică de la București. Tradiție și actualitate*, București: Editura Metropol, 1996.

¹⁵² Stahl prezintă un interesant punct de vedere, anume, rolul monografiilor în pregătirea viitorilor sociologi: „De fapt, profesorul Gusti știa ce face, urmărind realizarea unor acțiuni viitoare de mult mai vaste proporții, în care urmau a fi rezolvate toate problemele pe care le puneau monografiile, adică: formarea la scară mare a unor sociologi, alcătuirea de studii, extinse asupra tuturor satelor din țară, care să poată duce la «o sociologie a națiunii» și deopotrivă să folosească știința drept bază pentru o «reformă socială», concepută ca acțiune strict culturală. Pentru a realiza un astfel de plan era nevoie de sprijinul, deci de lămurirea opiniei noastre publice, de crearea unui curent favorabil, monografiilor și, în general, «sociologiei». H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, p. 117.

¹⁵³ H.H. Stahl, „Școala monografiei sociologice”, p. 1137.

¹⁵⁴ Anton Golopenția, *Opere complete*, vol. 1, *Sociologie*, p. 87.

¹⁵⁵ D. Gusti, „Știința și pedagogia națiunii”, p. 612.

școli secundare și superioare a copiilor, cititul adulților”¹⁵⁶. Din cercetările realizate de echipele lui Gusti a rezultat că satul este o unitate socială bine încheată¹⁵⁷.

Pentru creșterea eficienței activității echipelor studențești, Gusti a introdus, prin Legea serviciului social, adoptată în 1938 și abolită peste un an, obligativitatea unui stagiu în sate, pe termen de 3–6 luni, pentru toți cei care după absolvirea studiilor urmau să lucreze în sate¹⁵⁸.

Precum în cazul sociologiei, Gusti aduce precizări privind această metodă în comunicarea *Monografia sociologică. Planul de lucru* (1940), prezentată la Academia Română. Lucrarea este, în opinia mea, în subtext, o replică la teza lui Anton Golopenția despre limitele metodei monografice întemeiată pe schemă fixă – 4 cadre, 4 manifestări și cu aglomerare de date care nu se puteau lega între ele. Gusti recunoaște că termenul *monografie* nu este o descoperire a școlii sale, dar, „cu toate acestea, noi ne credem îndreptățiți să susținem că monografia denumită sociologică, concepută de noi și experimentată pe o scară foarte largă de cincisprezece ani în țara noastră, constituie o noutate și înseamnă o contribuție originală la dezvoltarea științei”¹⁵⁹. Face un scurt excurs în evoluția metodei, menționând trei tipuri de monografie: franceză – Frédéric Le Play, Henri de Tourville și Edmond Demolins; anchetele sociologiei americane, susținute de patru președinți; școala germană sociografică¹⁶⁰.

Aducând o serie de explicații la unele dintre ideile sale, Gusti se referă și la întocmirea unei monografii sociologice cu trei momente principale, unul de pregătire, al doilea de cercetare la fața locului și al treilea de prelucrare și folosire științifică a datelor culese: „Sociologia întocmește monografiile nu pentru ca să rămână la ele, ci pentru a ajunge cu ajutorul lor la teorii întemeiate pe realitate”¹⁶¹.

Gusti a apreciat că se impune să prezinte colegilor săi academicieni, alături de planul de lucru, și metoda de lucru în monografia sociologică. De actualitate se dovedește a fi avertismentul lui Gusti privind utilizarea tehnicii chestionarului, pe care nu o recomandă, ci o și combate, „pentru primejdiile ce le conține, ducând fatal la erori, menite să falsifice cercetarea”¹⁶². Se referă și la un exemplu, transmis de C. Brăiloiu: ancheta prin corespondență despre cântecul bradului, cântat de copii dintr-un sat din Gorj, cântec despre care directorul școlii de aici a afirmat că e

---

¹⁵⁶ Idem, „Starea de azi a satului românesc, întâiele concluzii ale cercetărilor întreprinse în 1938 de echipele regale studențești”, *Sociologie românească*, anul III, nr. 10–12, octombrie – decembrie 1938, p. 431.

¹⁵⁷ Idem, „Învățăminte și perspective din munca echipelor studențești”, *Sociologie românească*, anul I, nr. 2, februarie 1936, p. 2.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ Idem, „Monografia sociologică. Planul de lucru”. Comunicare făcută în Ședința de la 15 martie 1940, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria III, tomul XXII, 1939–1940, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1941, p. 542.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 543–544.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 569.

¹⁶² Idem, „Monografia sociologică. Metoda de lucru”, p. 572.

străvechi, dar în realitate copiii cântau vestitul *O Tannenbaum* german după o colecție de coruri a Casei Școalelor¹⁶³. Rezultă că bogata activitate de cercetare monografică a echipei sale a pus în evidență posibilități de falsificare ce pot apărea în aplicarea metodei și, în consecință, Gusti formulează regulile observației sociologice: „...care formează la un loc un mic tratat de observație și care negreșit trebuie păzite și aplicate pentru a avea o observație adevărată”¹⁶⁴. Expune aceste reguli¹⁶⁵, reluând explicația celor șapte reguli ale metodei de observație sociologică stabilite, în studiul *Sociologia monografică a realității sociale* (1934) și în conferința *La monographie sociologique en Roumanie* (1935) prezentată la Sorbona: **1.** observația trebuie să fie sinceră și obiectivă; **2.** trebuie să fie exactă, adică pătrunzătoare și completă, îmbrățișând toate detaliile în varietatea lor; **3.** să fie verificată și controlată, obținându-se astfel o observație „experimentală”; **4.** să fie colectivă; **5.** să fie informată și pregătită, studiarea teoretică fiind prima condiție pentru reușita cercetătorului; **6.** să fie intuitivă. Fiind un act de pătrundere a obiectului cercetat, ea este totodată și un act de creație; **7.** să fie completată cu metoda comparației, cu ajutorul căreia se elimină progresiv tot ceea ce este particular și accidental¹⁶⁶.

Regulile formulate de D. Gusti în anii '30 sunt, în esența lor, valabile și astăzi, cu tot ceea ce ține de demersul empiric în sociologie. Cele șapte norme decurg dintr-o logică a cercetării monografice a unităților sociale și dovedesc caracterul științific al sociologiei monografice, prin urmărirea înțelegerii și explicării realităților sociale studiate, semnificative pentru modul de a gândi metoda monografică.

De aceea, Gusti evidențiază faptul că monografia sociologică este metodă, dar are nevoie de o tehnică specială¹⁶⁷. Tehnica monografică cuprinde sistemul fișelor: fișa de informator, fișa de opinie, fișa de constatare, fișa de răspândire, fișa de frecvență, fișa de circulație. Alături de sistemul fișelor, tehnica monografiei presupune întrebuintarea unui număr mare de formulare, întrebuintarea desenului, a tehnicilor mecanice – fotografia, fonogramele, filmul¹⁶⁸. După cum ușor se poate observa, o mare varietate de tehnici, inclusiv cele ce țin de noile tehnologii ale epocii.

Fiindcă monografia sociologică este o metodă sintetică și una colectivă, la o echipă monografică participă un număr mare de specialiști: „între 40–50, până la 80–90 de persoane”¹⁶⁹, iar în toate cercetările au fost „2 563 de echipieri în peste o

¹⁶³ *Ibidem*, p. 573.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 574.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 575–576.

¹⁶⁶ Idem, *Opere*, vol. 1, texte stabilite, comentarii, note, documente de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu, București: Editura Academiei RSR, 1968, p. 239–247. Vezi și Gh. Vlădescu-Răcoasa, „Profesorul D. Gusti. Viața, opera și personalitatea lui”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, tomul XIV, 1936, p. 1086.

¹⁶⁷ D. Gusti, „Monografia sociologică. Metoda de lucru”, p. 582.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 590.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 581.

sută de sate din tot cuprinsul României Mari”¹⁷⁰ și ei au inclus, în lotul cercetat, 105 000 săteni. Prin urmare, „cercetarea aceasta este, prin lărgimea ei, una din cercetările colective cele mai importante realizate în țara noastră”¹⁷¹. Așadar, o cifră impresionantă de investigatori pentru acel timp, ba, am spune, chiar și pentru zilele noastre. Să ne imaginăm efortul de mobilizare, organizare și administrare a activităților de cercetare a satelor de către echipele multidisciplinare.

Metoda a avut parte de critici cărora Gusti le răspunde în această comunicare, pentru că toate obiecțiile se referă mai mult la ceea ce nu este și nu vrea să fie această metodă, decât la ceea ce este cu adevărat: „Așadar monografia sociologică preconizată de noi este o metodă în același timp descriptivă și explicativă, ea culege material în chip sistematic, cu scopul de a dezlega problemele cele mai generale din știință și are un caracter integral și direct, căutând să cerceteze o unitate socială din toate punctele de vedere, direct, la fața locului”¹⁷². Este posibil ca aceste precizări să fie un răspuns la critici aduse lui Gusti din partea etnografilor și folcloriștilor. Iată, Ovid Densusianu îi reproșează lui Gusti că își arogă prioritatea în cercetarea satului și îi reamintește că el a studiat, încă din 1905, cultura țărănească: „niciodată (Gusti – n. n.) nu a amintit că publicarea de material «monografic» în revista d-sale a pornit de la orientări cum le-am dat acum treizeci de ani”¹⁷³. Reputatul filolog constată că sociologul nu a vorbit direct de chestiunea țărănească în apelul pentru constituirea, în 1918, a Asociației pentru studiul și reforma socială¹⁷⁴. Mai mult, el remarcă faptul că Gusti nu este autor măcar al unei singure monografii cu cercetări personale pe teren¹⁷⁵. Prin urmare, Ovid Densusianu a etichetat sociologia gustiană ca o „sociologie mendax”, adică „mincinoasă”. Densusianu nu a acceptat știința națiunii a lui Gusti. De reținut că nu s-a răspuns observațiilor lui Densusianu¹⁷⁶.

Observații critice față de metoda monografică s-au formulat cu privire mai ales la caracterul ei empirist. D.C. Amzăr contestă ideea lui Gusti că metoda monografică ar fi singura valabilă în sociologie¹⁷⁷, deși Gusti afirmase că sociologia are și alte posibilități de cunoaștere, în afară de metoda monografică¹⁷⁸.

¹⁷⁰ Idem, „Știința și pedagogia națiunii”, p. 620.

¹⁷¹ Idem, „Starea de azi a satului românesc”, p. 432.

¹⁷² Idem, „Monografia sociologică. Metoda de lucru”, p. 592.

¹⁷³ Ovid Densusianu, *Sociologia Mendax*, București: Tipografia Modernă, 1936, p. 8.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 2.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 4. Lipsa cercetărilor empirice din lucrările lui Gusti a fost evidențiată de Dumitru Sandu: „Oricum, este semnificativ, în context, că niciuna dintre lucrările științifice ale lui Dimitrie Gusti nu are o secțiune majoră de sociologie empirică, de folosire directă a datelor specificate la nivel de caz de studiu. Dumitru Sandu, „«Ridicarea satului» prin el însuși. Ideologii și practici în interbelic românesc”, *Secolul 21*, nr. 1–6, 2012, p. 223.

¹⁷⁶ Doar H.H. Stahl va aminti, peste aproape cinci decenii, de critica lui Densusianu. H.H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, p. 131.

¹⁷⁷ D.C. Amzăr, „Știință și monografie: de la Ém. Durkheim la Dimitrie Gusti”, *Însemnări sociologice*, anul III, nr. 4, iulie, 1937.

¹⁷⁸ D. Gusti, *Sociologia militans*, vol. 1. *Introducere în sociologia politică*, București, Editura Institutului Social Român, 1934, p. 91.

În același context, o succintă referire trebuie făcută la poziția lui A. Golopenția față de metoda monografică. Acesta a susținut monografia sumară în locul monografiei utilizate de echipele lui Gusti, ea fiind considerată ca una din înnoirile importante aduse concepției sociologice gustiene. *Monografia sumară a satelor (orașelor, plășilor etc.)* prezenta avantajul de a fi rapidă, ușor de parcurs și de sintetizat, încadrabilă în efortul dinamic de modernizare a României¹⁷⁹. Să amintim că Gusti explică de ce a aplicat, întâi, metoda monografică în cercetarea satului, referindu-se la realitatea că satul era o unitate socială restrânsă: „De aceea sociologia orașelor trebuie să urmeze după sociologia satelor, pe temeiul datelor și mai ales al experienței făcute în condiții optime în monografiile sătești. Programul nostru de lucru cuprinde însă de la început și aceste unități, deci monografii de sate, monografii de orașe, monografii de întreprinderi, monografii de județe, monografii de regiuni etnice și, în sfârșit, ca un rezultat final, monografia sau știința națiunii întregi”¹⁸⁰. Totuși, existau dificultăți în cercetarea orașelor mari. În 1945, echipa lui Gusti a studiat cartierele mărginașe ale Bucureștilor¹⁸¹.

În rezumat, putem spune că, prin cercetarea monografică, Gusti și școala lui au pus în relief o imagine realistă asupra națiunii române: „Firea specifică și însușirile nobile ale neamului românesc, scoase în evidență în modul cel mai precis științific prin studiul monografic, vor dovedi că românii nu sunt un popor minor și că statul românesc și cultura națională nu sunt un capriciu ori o improvizație, ci, dimpotrivă, au o legitimă existență în istorie și că deci românii au dreptul de a trăi național, cultural și politic deosebit și cu toată demnitatea, alături de statele și popoarele mari ale lumii”¹⁸². Dar nu numai atât: „Din multe puncte de vedere monografia gustiană a fost substitutul românesc necesar al *Regulilor metodei sociologice în varianta franceză, durkheimistă*”¹⁸³.

5. ÎN LOC DE CONCLUZII

În acest studiu am încercat să surprind dimensiunile doctrinei lui Dimtrie Gusti întruchipate în argumentarea sociologiei ca știință autonomă despre realitatea socială, în abordarea națiunii ca unitatea socială fundamentală, în explicațiile asupra științei națiunii, în descrierea metodei monografice, calea de cercetare a societății. În concepția sa, sociologia s-a impus ca disciplină fundamentală, în

¹⁷⁹ Vezi și adnotarea Ștefaniei Golopenția la Anton Golopenția (2002), „Monografia sumară a satului”, *Opere complete*, vol. I, *Sociologie*, p. 628.

¹⁸⁰ D. Gusti, „Știința națiunii”, *Sociologie românească*, p. 56.

¹⁸¹ A. Manoil și Anton Golopenția, „Sociologia românească”, în Anton Golopenția (2002), *Opere complete*, vol. I, *Sociologie*, p. 258–259.

¹⁸² Idem, „Monografia sociologică. Metoda de lucru”, p. 599.

¹⁸³ Dumitru Sandu, „Gândirea regională în mișcarea gustiană de ridicare a satului”, *Transilvania*, anul XL, vol. 11–12, 2012, p. 11.

asociere cu etica și politica. Din analiza sistemului gustian a reieșit realizarea integrală a programului său doctrinar, schițat în prelegerea din 1910, apoi dezvoltat în toată opera sa ulterioară. Incontestabil, Dimitrie Gusti rămâne cel mai important sociolog român care continuă să exercite o influență teoretică considerabilă asupra direcției și dezvoltării sociologiei românești. Școala de cercetare a lui Gusti a impus sociologia românească în circuitul universal al doctrinelor sociologie de referință. Declanșarea de către Gusti a celei mai ample mișcări de cercetare socială din România – Școala Sociologică de la București, s-a concretizat în edificarea unui curent cultural – gustianismul.

BIBLIOGRAFIE

1. ACEMOGLU, DARON; JAMES A., ROBINSON (2012) *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. New York: Crown.
2. AMZĂR, D.C. (1937) „Știința națiunii – Reflecții și îndoieli asupra noilor inițiative ale Profesorului D. Gusti”, *Însemnări sociologice*, 3, nr. 1, aprilie, p. 19–31.
3. AMZĂR, D.C. (1937) „Știință și monografie: de la Ém. Durkheim la Dimitrie Gusti”, *Însemnări sociologice*, anul III, nr. 4, iulie, p. 4–10.
4. AMZĂR, D.C. (1937) *Un muzeu social. De la Le Play și Hazelius la Dimitrie Gusti*. București: Editura Tiparul Universitar.
5. BORGATTA, EDGAR F.; RHONDA, J.V. MONTGOMERY (eds.) (2000) *Encyclopedia of Sociology*, 2nd ed., vol. 3, New York: Macmillan.
6. CONNOR, WALKER (1994) *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press.
7. CONNOR, WALKER (2007) „Nation-state”, în G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Oxford: Blackwell Publishing.
8. DELANTY, GERARD (2007) „Sociology”, în G. Ritzer (ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Oxford: Blackwell Publishing.
9. DELANTY, GERARD; KRISHAN KUMAR (eds.) (2006) *Handbook of Nations and Nationalism*. London: Sage.
10. DENSUSIANU, OVID (1936) *Sociologia Mendax*, București: Tipografia Modernă.
11. DUNGACIU, DAN (2011) *Elita interbelică: Sociologia românească în context european*, București: Editura Mica Valahie.
12. GEANĂ, GHEORGHÎĂ (1996) „Școala monografică și antropologia. O relație interdisciplinară și devenirea ei”, în: Maria Larionescu (coordonator) *Școala sociologică de la București. Tradiție și actualitate*. București: Editura Metropol.
13. GELLNER, ERNEST (1983) *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell.
14. GIDDENS, ANTHONY (2006) *Sociology*, fifth edition, Cambridge: Polity Press.
15. GOLOPENȚIA, ANTON (1937) „Reflecțiile și «îndoielile» cu privire la știința națiunii românești”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 5–6, mai – iunie, p. 240–242.
16. GOLOPENȚIA, SANDA (2014) „The Sociological School of Bucharest between its heyday and suppression”, *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXV, nr. 5–6, p. 379–404.
17. GOLOPENȚIA, SANDA (2016) *Arhipelagul gustian. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București*, București: Editura Enciclopedică.
18. GUIBERNAU, M. (2004) „Anthony D. Smith on nations and national identity”, în M. Guibernau and J. Hutchinson. *History and National Destiny*. Oxford: Blackwell, 2004, p. 125–142.
19. GUSTI, D. (1901) „E sociologia o știință?”, *Noua revistă română pentru politică, literatură, știință și artă*, 3, nr. 29, 1 martie, p. 213–218.

20. GUSTI, D. (1910) *Introducere la cursul de istoria filosofiei grecești, etică și sociologie*. București: Institutul de Arte grafice Carol Göbl.
21. GUSTI, D. (1919) „Realitate, știință și reformă socială. Câteva indicațiuni asupra metodei”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1, nr. 1, aprilie, p. V–XXVII.
22. GUSTI, D. (1919) „Problema națiunii”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul I, nr. 2–3, iulie – octombrie, p. 547–577.
23. GUSTI, D. (1922) „Cuvânt de deschidere,” în: *Noua Constituție a României și noile constituții europene*. București: Editura Cultura Națională.
24. GUSTI, D. (1922) „Individ, societate și stat în Constituția viitoare”, în *Noua Constituție a României și noile constituții europene*, București: Editura Cultura Națională.
25. GUSTI, D. (1929) „Regulile metodei monografice și constituirea unei științe a națiunii”, în *Probleme românești în cadrul vieții internaționale: 154 comunicări cu discuții, ținute în cele douăsprezece secții ale Institutului*, București: Editura Institutului Social Român.
26. GUSTI, D. (1929) „Cu prilejul aniversării de zece ani de la unirea Ardealului, Banatului și a părților locuite de români din Ungaria, la Vechiul Regat”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 8, nr. 1–3, p. 1–6.
27. GUSTI, D. (1930) „Problema federației statelor europene”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 9, nr. 1–3, p. 1–22.
28. GUSTI, D. (1931) *Curs de sociologie generală* [pentru uzul studenților]. [multigrafat], București: Editura Universitatea din București, Facultatea de Filosofie și Litere.
29. GUSTI, D. (1932) „Sociologia. Schiță a unui sistem de sociologie”, *Omagiu profesorului C. Rădulescu-Motru*. București: Societatea Română de Filosofie, p. 316–322.
30. GUSTI, D. (1934) *Sociologia militans*, vol. 1. *Introducere în sociologia politică*. București: Editura Institutului Social Român.
31. GUSTI, D. (1934) *Sociologia monografică, știința realității sociale*, studiu introductiv la Traian Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, București: Editura Institutului Social Român.
32. GUSTI, D. (1936) „Învățăminte și perspective din munca echipelor studențești”, *Sociologie românească*, anul I, nr. 2, februarie, p. 1–5.
33. GUSTI, D. (1936) „Sociologia unităților sociale”, *Sociologie Românească*, anul I, iunie, nr. 6, p. 1–6.
34. GUSTI, D. (1937) „Despre știința națiunii românești și serviciul social obligator al studențimii”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 1, ianuarie, p. 1–4.
35. GUSTI, D. (1937) „Știința națiunii”, *Sociologie românească*, februarie – martie, anul II, nr. 2–3, p. 49–59.
36. GUSTI, D. (1937) „Paralelismul sociologic”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 9–10, septembrie – octombrie, p. 379–385.
37. GUSTI, D. (1938) „Știința națiunii”, în *Enciclopedia României*, vol. 1, Statul. București, p. 17–30.
38. GUSTI, D. (1938) „Starea de azi a satului românesc, Intâiele concluzii ale cercetărilor întreprinse în 1938 de echipele regale studențești”, *Sociologie românească*, anul III, nr. 10–12, octombrie – decembrie, p. 431–436.
39. GUSTI, D.; TRAIAN HERSENI (dir.) (1940) *Îndrumări pentru monografiile sociologice*. București: Editura Institutului de Științe Sociale al României.
40. GUSTI, D. (1941) „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”, Comunicare făcută în ședința de la 19 ianuarie 1940, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria 3, 1940, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, p. 517–540.
41. GUSTI, D. (1941) „Monografia sociologică. Planul de lucru”, Comunicare făcută în Ședința de la 15 martie 1940”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria a III-a, tomul XXII, 1939–1940, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, p. 541–570.
42. GUSTI, D. (1941) „Monografia sociologică. Metoda de lucru”, Comunicare făcută în Ședința de la 22 martie 1940”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria a III-a,

- tomul XXII, 1939–1940, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Națională, p. 571–599.
43. GUSTI, D. (1941) *La science de la réalité sociale: introduction à un système de sociologie d'éthique et de politique*, Paris: Alcan Presses Universitaires de France.
  44. GUSTI, D. (1941) „Știința și pedagogia națiunii”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria a III-a, tomul XXIII, 1940–1941, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, p. 600–629.
  45. GUSTI, D. (1942) „Știința și pedagogia națiunii”, *Sociologie românească*, 4, nr. 7–12, iulie – decembrie, p. 359–374.
  46. GUSTI, D. (1942) „Însemnări, discuții, probleme. Note și comentarii la studiul «Știința și pedagogia națiunii»”, *Sociologie românească*, 4, nr. 7–12, iulie – decembrie, p. 658–688.
  47. GUSTI, D. (1943) „Legile unităților sociale”, *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria a III-a, tomul XXV, București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, p. 933–954.
  48. GUSTI, D. (1968) *Opere*, vol. 1, texte stabilite, comentarii, note, documente de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu, București: Editura Academiei RSR.
  49. GUSTI, D. (1995) *Sociologia națiunii și a războiului*, ediție îngrijită și prefată de Ilie Bădescu, București: Editura Floare Albastră.
  50. GUSTI, D. (2008) *Știința națiunii și reforma politică*, cuvânt înainte de Ion Bulei, ediție îngrijită de Marin Diaconu, București: Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale.
  51. HERSENI, TRAIAN (1933) „Dimitrie Gusti – un sistem de sociologie, etică și politică”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XI, nr. 1–4, 1933, p. 210–220.
  52. HERSENI, TRAIAN (1934) „Știința națiunii”, *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 12, decembrie, p. 592–602.
  53. HERSENI, TRAIAN (1934) *Teoria monografiei sociologice*, studiu introductiv D. Gusti, București: Editura Institutului Social Român.
  54. HERSENI, TRAIAN (1937) „Voința socială”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 4, aprilie 1937, p. 145.
  55. HERSENI, TRAIAN (1937) „Cum «reflectează» și se îndoiește D.C. Amzăr”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 7–8, iulie – august, p. 331–339.
  56. HERSENI, TRAIAN (1941) „Sociologia”, în *Istoria filosofiei moderne*, vol. V. *Filosofia românească de la origini până astăzi* de N. Bagdasar, Traian Herseni, S.S. Bărsănescu, București: Editura Societatea Română de Filosofie.
  57. HOBBSAWM, ERIK (1990) *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge: Cambridge University Press.
  58. LARIONESCU, MARIA (2014) „Monografia gustiană a Națiunii, model al Enciclopediei României (1938–1943)”, *Transilvania* nr. 10–11, p. 26–38.
  59. MANOIL, A.; GOLOPENȚIA, ANTON (2002) „Sociologia românească”, în Anton Golopenția, *Opere complete*, ediție alcătuită și adnotată de prof. dr. Sanda Golopenția, vol. 1, *Sociologie*, București: Editura Enciclopedică.
  60. MOMOC, ANTONIO (2012) *Capcanele politice ale sociologiei interbelice – Școala gustiană între carlism și legionarism*, București: Curtea Veche Publishing.
  61. NAGI, SAAD Z. (2000) „Nationalism”, *Encyclopedia of Sociology*, 2nd ed., vol. 3, ed. Edgar F. Borgatta și Rhonda J.V. Montgomery, New York: Macmillan.
  62. NEAMȚU, OCTAVIAN (1936) „Munca socială în România”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XIV, II, p. 1013–1042.
  63. PIKETTY, THOMAS (2013) *Le Capital au XXIe siècle*, Paris: Editions du Seuil.
  64. RAY, LARRY (2007) „Society”, în G. Ritzer (Ed.) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, New York: Wiley, p. 4589–4591.
  65. RITZER, GEORGE (ed.) (2007) *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Oxford: Blackwell Publishing.
  66. ROSTÁS, ZOLTÁN (2000) „The Bucharest School of Sociology”, *East Central Europe*, vol. 27, part 2, p. 1–17.

67. ROSTÁS, ZÓLTAN (2014) „Dimitrie Gusti – profesorul fondator de școală sociologică”, în Dinu Țenovici, Elena Bulgaru, Amelia Costoiu, *Dimitrie Gusti: cronologia vieții și operei*, București: Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București, p. 13–38.
68. SANDU, DUMITRU (2012) „Ridicarea satului» prin el însuși. Ideologii și practici în interbelicul românesc”, *Secolul 21*, nr. 1–6, p. 215–241.
69. SANDU, DUMITRU (2012) „Gândirea regională în mișcarea gustiană de ridicare a satului”, *Transilvania*, anul XL, vol. 11–12, p. 6–13.
70. SANDU, DUMITRU (2014) „Policentrismul școlii sociologice de la București: Calea metodologică la Henri H. Stahl”, *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”*, seria Humanistica, tomul XII, p. 7–18.
71. SCHIFIRNEȚ, CONSTANTIN (2016) *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, București: Editura Tritonic.
72. SMITH, ANTHONY D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell.
73. SMITH, ANTHONY D. (1991) *National Identity*, London: Penguin.
74. SMITH, ANTHONY D. (1995) *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press.
75. SMITH, ANTHONY D. (1998) *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, London: Routledge.
76. SMITH, ANTHONY D. (2002) „When is a nation”, *Geopolitics* 7 (2), p. 5–32.
77. *Sociologie franceză contemporană*, antologie întocmită de Ion Aluș și Ion Drăgan, București: Editura Politică, 1971.
78. STAHL, H.H. (1934) *Tehnica monografiei sociologice*, București: Editura Institutului Social Român.
79. STAHL, H.H. (1936) „Școala monografiei sociologice”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, XIV, p. 1130–1165.
80. STAHL, H.H. (1937) „O ceartă «științifică»”, *Sociologie românească*, anul II, nr. 5–6, mai – iunie, p. 238–240.
81. STAHL, H.H. (1981) *Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologice”*, București: Editura Minerva.
82. TURNER, BRYAN S. (General Ed.) (2006) *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Cambridge: Cambridge University Press.
83. ȚENOVICI, DINU; BULGARU, ELENA; COSTOIU, AMELIA (2014) *Dimitrie Gusti: cronologia vieții și operei*, București: Editura Bibliotecii Centrale Universitare „Carol I” din București.
84. VANDER ZANDEN, JAMES W. (1988) *The Social Experience. An Introduction to Sociology*, New York: Random House.
85. VLĂDESCU-RĂCOASA, GHEORGHE (1936) „Profesorul D. Gusti. Viața, opera și personalitatea lui”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, XIV, 1936, p. 1070–1092.
86. VULCĂNESCU, MIRCEA (1936) „Dimitrie Gusti, profesorul”, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XIV, p. 1198–1287.
87. ZAMFIRESCU, ION (1941) *Spiritualități românești*, București: Imprimeria Națională.
88. ZAMFIRESCU, ION (1942) „Spiritualități românești, Imprimeria Națională”, București, 1941, *Sociologie românească*, iulie – decembrie, 4, nr. 7–12, 1942, p. 634–637.